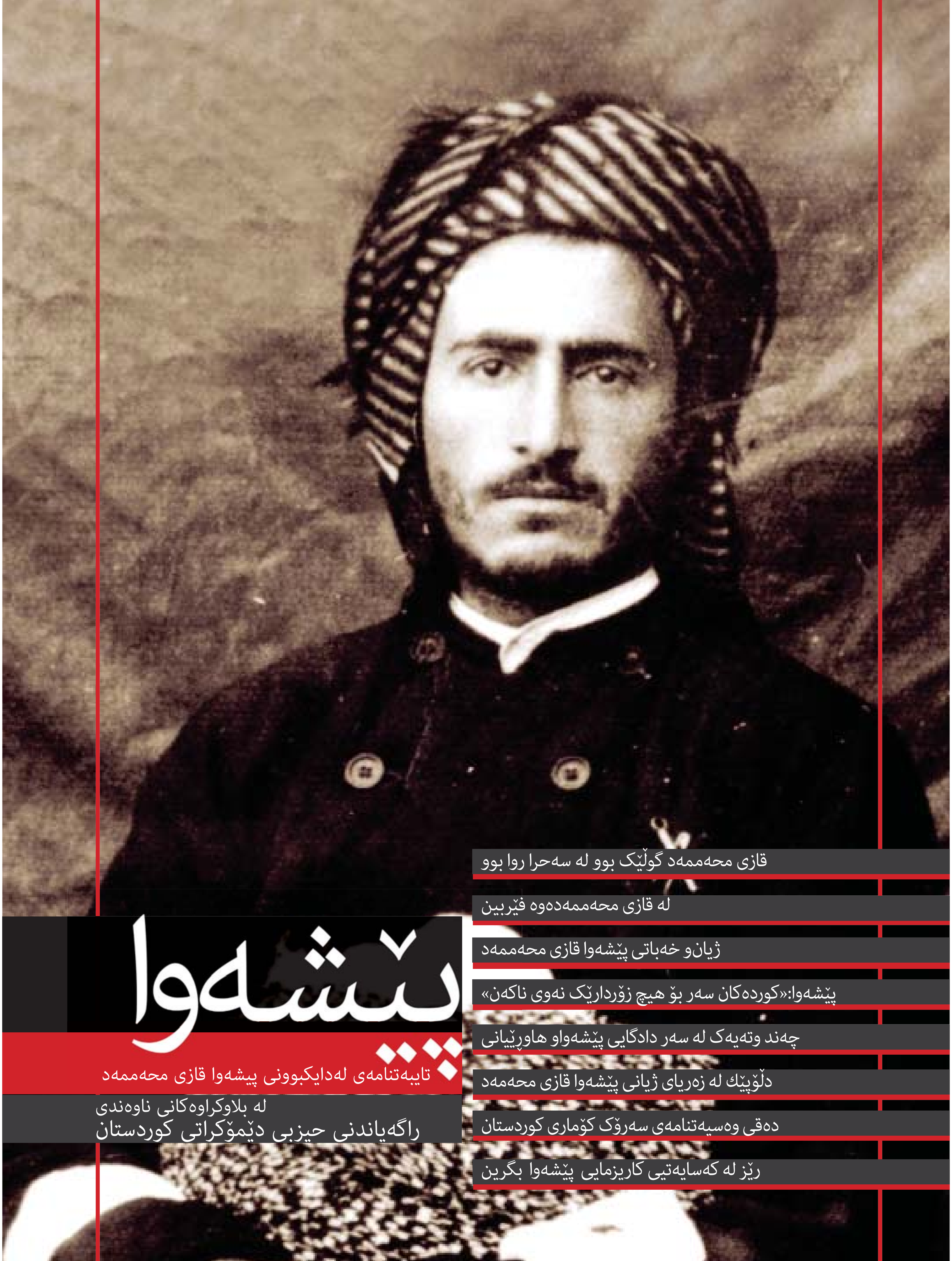

پێشەوا

تایبەتنامەی لەدایکبوونی پیشەوا قازی محەممەد

لە بلاوکراوەکانی ناوەندی
راگەیاندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان

قازی محەممەد گوڵێک بوو لە سەحرا روا بوو

لە قازی محەممەدەوە فێربین

ژیانو خەباتی پێشەوا قازی محەممەد

پێشەوا:«کوردەکان سەر بۆ هیچ زۆردارێک نەوی ناکەن»

چەند وتەیەک لە سەر دادگایی پێشەواو هاوڕێیانی

دڵۆپێك لە زەریای ژیانی پێشەوا قازی محەمەد

دەقی وەسیەتنامەی سەرۆک کۆماری کوردستان

رێز لە کەسایەتیی کاریزمایی پێشەوا بگرین

١١ی بانەمەڕی ١٣٩٢ - ١ی مای ٢٠١٣ . www.kurdch.tv . www.kurdistanukurd.com

ژیان و خەباتی پێشەوا قازی محەممەد

..... قازی محەممەدیش کە ساڵی ١٩٠٠ی زایینی لەو بنەماڵە بە فەرهەنگەدا لەدایك بووە، هەر لە سەرەتای لاوی‌یەوە هەستی نیشتمانپەروەریی تێدا بە هێز بووەو زۆری عەلاقە بە خوێندنی علوومی کۆن‌و تازە هەبووەو زۆر زوو لەم بارەیەوە پێ‌گەیشتووەو زۆری هەوڵ داوە زمانی بێگانانیش فێر بێ. جگە لە عەرەبی‌و فارسی‌و کوردی دەگەڵ زمانی فەرانسەیی‌و ئینگلیسی‌و تا رادەیەکیش رووسی ئاشنایەتیی هەبووە......

پێشەوا

٣

تایبەتنامەی لەدایکبوونی پێشەوا قازی محەمەد

له بلاوکراوەکانی ناوەندی راگەیاندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان

١١ی بانەمەڕی ١٣٩٢ - ١ی مای ٢٠١٣

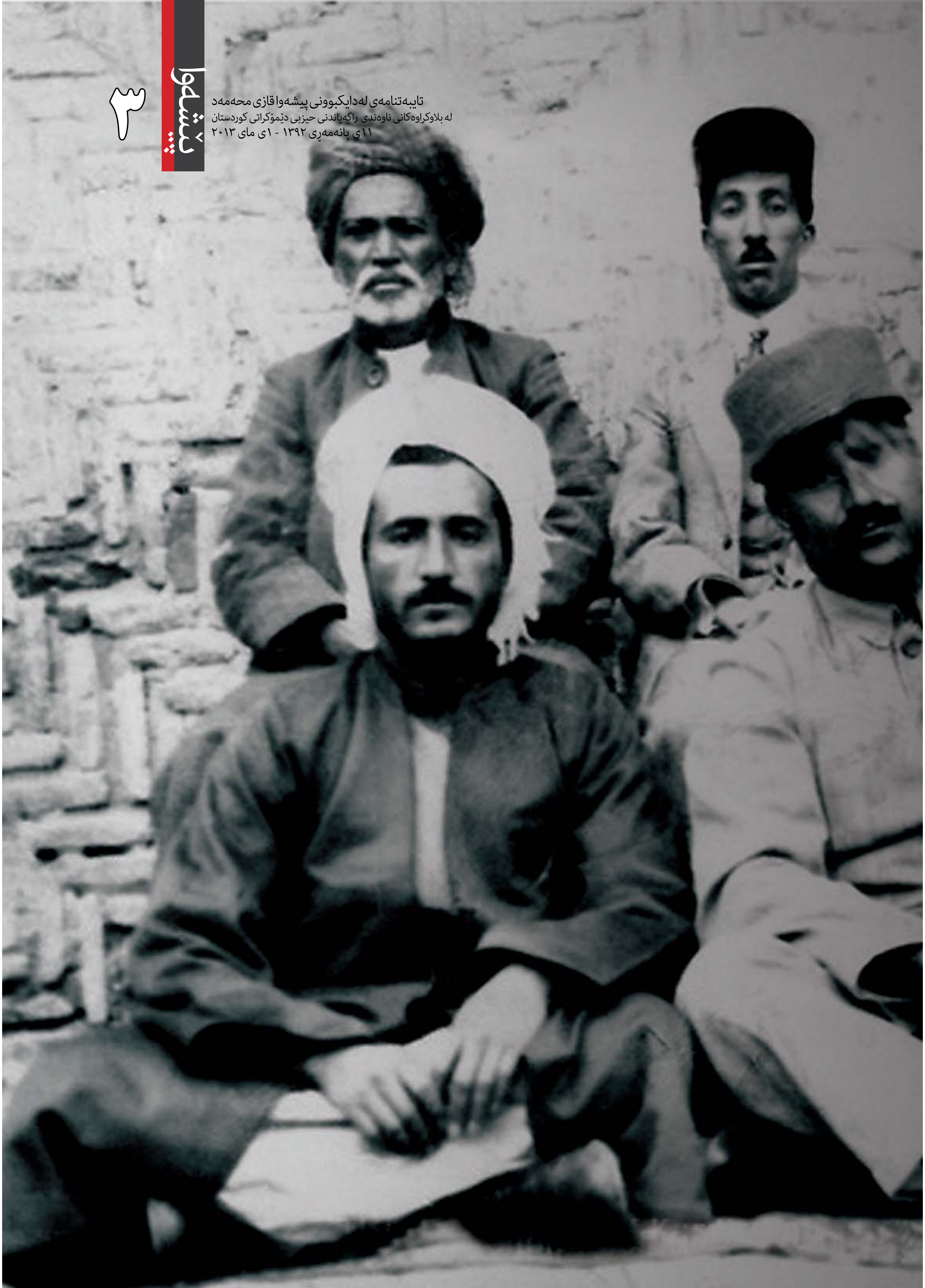

تایبەتنامەی لەدایکبوونی پێشەوا قازی محەممەد
لە بلاوکراوەکانی ناوەندی راگەیاندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان
١١ی بانەمەڕی ١٣٩٢ - ١ی مای ٢٠١٣

قــازی محەممەد کوڕی قازی عەلی، کوڕی میرزا قاســم قازییە. رابردووی ئەو بنەماڵەیە لە شــاری سابڵاغ بۆ چوار سەدە پێشتر دەگەڕێتەوە. ئەوان نە تەنیا لەلای خەڵك بەڵکوو لەلایەن دەسەڵاتدارانو بەرپرســانی حکوومەتییش، جێگەی رێزو تەقدیر بوون.

قازی عەلیی باوکی پێشەوا، لە ١٩٣٠ لە مەهاباد رێکخراوێکــی کوردیــی بــە نــاوی «بزووتنەوەی محمد» پێك هێنا. ناوبراو لەگەڵ جووڵانەوەی شێخ محەممەد خیابانی لە تەوریز پێوەندییان هەبوو، تا ســاڵی ١٩٣٤یش کە فەوتی کردوە لەســەر ئەو کارە بەردەوام بووە.

قــازی عەلــی، دوو کــوڕی هەبــووە، یەکیــان ئەبولقاســم قازی ناسراو بە سەدری قازی بووە کە یەك دوو دەورە لەلایەن خەڵکەوە کراوەتە نوێنەری مەجلیسو ئیعتیبارو نفووزێکی تایبەتی هەبووە. دوای تەواوبوونی دەورەکەشــی لەسەر راسپاردەی پێشــەوا، بــۆ راپەراندنــی کارە سیاســییەکانو یاریدەدانــی خەڵك هــەر لە تاران مابــۆوە. قازی محەممەدیش کە ساڵی ١٩٠٠ی زایینی لەو بنەماڵە بە فەرهەنگــەدا لەدایك بووە، هەر لە ســەرەتای لاوییەوە هەســتی نیشــتمانپەروەریی تێدا بە هێز بووەو زۆری عەلاقە بە خوێندنی علوومی کــۆنو تازە هەبووەو زۆر زوو لەم بارەیەوە پێگەیشــتوەو زۆری هەوڵ داوە زمانی بێگانانیش فێر بێ. جگە لە عەرەبیو فارسیو کوردی دەگەڵ زمانی فەرانسەییو ئینگلیسیو تا رادەیەکیش رووسی ئاشنایەتیی هەبووە.

قازی محەممەد زۆری حەز بە تێکەڵاوی دەگەڵ ئەهلی فەزلو زانایانی زەمانو پیاو چاکانو کوردانی نیشتمانپەروەرو سەرۆك عەشیرەتەکان هەبووە.

بــە دوای فەوتــی باوکیدا بووە بە قازیی شــار. لــە بەر ئۆگریی زۆر بــە کاری فەرهەنگیو بــەرەو ژوور بردنی زانیاریی خەڵك، لە ســاڵەکانی بەر لە ١٩٤١و دواتریش بۆ یەك دوو ســاڵ بەرپرســایەتیی ئیدارەی فەرهەنگو ئەوقافی شــاری مەهابادی بە ئەســتۆوە گرتوەو خزمەتی بەرچاوی فەرهەنگیی کردوەو لە کاتی بەرپرسایەتیی ئەودا، یەکەم مەدرەسەی کچان لە مەهاباد کراوەتەوە.

هەر لەو پێوەندییەش دا دەگەڵ زۆربەی خوێندکاران، رۆشــنبیرانو مامۆســتاکان زۆر نزیك بــووە. قازی محەممەد حورمەتی تایبەتیی بۆ دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ژ ـ ك هەبووە. لە چەند ســاڵ دەورەی بێ حکوومەتییش دا واتە ١٩٤١ تا ١٩٤٥ کە کۆماری کوردســتان پێك هاتوە، لە بەڕێوەچوونی کاروبارەکان داو بە تایبەتی لە چارەسەرکردنی کێشە عەشیرەییەکاندا نەخشی بەرچاوی هەبووە. زۆر لە دامەزرێنەرانی ژ ـ ك راوێژیان لەگەڵ کردوەو زۆریان خۆش ویستوەو گەلێکیان هەوڵ دەگەڵ داوە تا ببێتە ئەندامی ژ ـ ك. زۆر لە گرێوگۆڵی کاری رۆژانەی خەڵك لە دیوانی ئەودا کە «مەحکەمەیان» پێ گوتوە، کراونەوە.

قازی لە روانگەی نوێنەرانی بیگانەشــەوە کە ئەوکات ئێرانیان لەنێو خۆیان دا دابەش کردبوو حورمەتی تایبەتیی هەبووە. هەر کەس چۆتە مەهاباد تێکۆشاوە بەر لە هەموو کەس چاوی بە ناوبراو بکەوێ. بانگ کرانی بۆ ســۆڤیەت هەر لەم پێوەندییەدا بووە، کە دەگەڵ هەیئەتێکی گەورە چۆتە باکۆ.

قازی محەممەد کە بوو بە ئەندامی «کۆمەڵەی ژ ـ ك»و ناوی نهێنیی «بینایی» بۆ دانرا، ئومێدێکی

زیاتری بە بەرپرسان و خەڵك دا. لە ئاكامی دەركی بە وەخت و شەهامەتی سیاسیی ئەو و بە قەناعەت گەیشتنی بەرپرسانی كۆمەڵەدا بوو كە «ژ-ك» بوو بە «حیزبی دێمۆكراتی كوردستان» و وەك حیزبێكی دێمۆكرات و پێشكەوتوو دەستی كرد بە تێكۆشان. قازی لەبەر حورمەتی تایبەتی كە بۆ «ژ-ك»ی هەبوو، رۆژی دامەزرانی حیزبی دێمۆكراتیشی هەر بە ٢٥ی گەلاوێژ رۆژی دامەزرانی ژ-ك داناو هەر بۆیەش سەرنجی زۆربەی نیزیك بە تەواوی بەرپرسانی بۆ تێكۆشان لە نێو حیزبی دێمۆكراتی كوردستان راكێشا. حیزب زۆر بە توندی پەلوپۆی هاویشت و تێكۆشانی لە هەموو ناوچەی ئازادی كوردستان دا پەرەی سەند. قەیرانی بە زۆر لكاندنی كوردستانی بە ئازەربایجانەوەی رەواندەوە و ناچاری كردن كردن حیسابی جیاواز بۆ كوردستان بكەن. بە دوای بەستنی یەكەم كۆنگرەدا، لە ٢ی رێبەندانی ١٣٢٤ی هەتاوی (١٩٤٦،٣،٣٠) دا بە بەشداریی نوێنەری پارچەكانی دیكەی كوردستان و مەلا مستەفای بارزانی و سەرۆك عەشیرەت و نوێنەرانی هەموو چین و توێژەكانی كوردستان پێكهاتنی یەكەم كۆماری كوردستانی راگەیاند.

ئەگەر تا ئەودەم جارجار لە رۆژنامەی «كوردستان»دا بە ناوی پێشەوا باسی لێ دەكرا، لە دوای دامەزرانی كۆمارەوە بە شێوەی رەسمی عینوانی پێشەوایی پێ بەخشراو ئەو ناوە تا ئێستاش لەنێو كۆڕوكۆمەڵی خەڵك دا هەر باوە. پێشەوا مرۆڤێكی گەلێك بە فەرهەنگ، دڵساف، خۆش بەیان، ئەدەب و هونەر دۆست، بە راوێژ و لە عەینی كات دا سیاسی و دێمۆكراتێكی نیشتمانپەروەر و گەل خۆشەویست بوو، لەگەڵ هەموو چین و توێژێك جۆشی دەخواردو لە كاتی پێویست دا لە هەست و هێزیان كەڵكی وەردەگرت.

قازی محەممەد برایەتی و یەكگرتوویی كوردی پێ گەورەترین هۆی سەركەوتن بوو. هەربۆیە لە زۆربەی وتارەكانی كە لە رۆژنامەی «كوردستان»ی ئەوكات دا چاپ كراون لەسەر مەسەلەی یەكیەتی و برایەتی دواوە و بە مەرجی سەركەوتن و كۆڵەكەی راگرتنی كۆمار و هۆی سەركەوتن بەسەر دوژمنانی دا زانیوە.

هەرچەند دەیزانی دوژمنەكانی كورد راست ناكەن بەڵام لە وتووێژدا زۆر بە راشكاوی رایدەگەیاند كورد حەز دەكا لە رێگای ئاشتییەوە بە مافی خۆی بگا، بەڵام ئەگەر وا نەبێ ئەوەی بۆی بكرێ دەیكا.

ئەوەی پێویست بوو زۆر بە راشكاوی بە شاو قەوامی راگەیاندوە، قامكی لەسەر زەعفەكانیان بەرانبەر بە گەلی كورد داناوە. بە ئاشكرا پێی گوتون، ئێوە لە قسەكانی خۆتان دا دوو دڵن و ناتانەوێ مەسەلەی كوردستان چارەسەر بكەن.

كاتێك پێشەوا لەلایەن «قوام السلطنه» بۆ تاران دەعوەت دەكرێ و لە رێكەوتی ٢٨ی ژوئەنی ١٩٤٦ دەچێتە تاران، لە لایەن ژمارەیەك لە وەزیران، نوێنەرانی پارلمان و نوێنەری كوردەكانی تاران و نوێنەری حیزبەكان و یەكیەتیی كرێكاران لە فرۆكەخانە پێشوازیی لێ دەكرێ.

رۆژنامەی «ایران ما» هەر ئەوكات دەنووسێ: «ئێستا كە قازی محەممەد لە تارانە و ئازادیخوازان چاویان پێی كەوتوە، دەردەكەوێ كە بیروڕای ئەو بەرقەراریی ئازادی و دێمۆكراسی لە تەواوی ئێران دایە و، مافی كۆمەڵایەتی و سیاسی و ئینسانی بۆ نەتەوەی كوردیش لە گۆڕێ دایە. هەر كارێكی بە سوودی دێمۆكراسی بێ لەلایەن پێشەوای كوردستانەوە بە دڵەوە پێشوازی لێ دەكرێ. هیوادارین جەنابی قەوام لەو سەفەرە مێژووییە كەڵك وەرگرێ.»

ئەو لە كاتی ماڵئاوایی لەگەڵ مەلا مستەفا دەڵێ: «من خۆم فیدای خەڵكی دەكەم و هیچ كات وەك پیشەوەری و سەرانی ئازەربایجان ناكەم تا وڵاتەكەم لە خوێن دا شەلاڵ بێ و هەزاران كەس بە كوشت بچن.»

پێشەوا و هاوڕێیانی ئەوەندەی لە ماوەی یازدە مانگی كۆماردا هەوڵیان دا، هەر ئەوەندەش لەو دادگا فەرمایشییانەی بۆ موحاكەمە كردنیان دانرا بوو، لە خۆبردوویی و ئازایەتییان لە خۆیان نیشان داوە.

لەگەڵ هەموو نارەحەتیی دەروونی و ئەو ژیانە تاڵەی كە لە بەندیخانەی پادگانی مەهاباددا بۆیان پێك هاتبوو، نە تەنیا بڕوایان بە كوردایەتی و رزگاری لاواز نەبوو بەڵكوو زۆر جیددیتر و بە ورەتر بیوون.

ئەوان لە مولاقاتێكی نهێنیدا كە لەگەڵ یەك دوو مرۆڤی جێی باوەڕ بوویانە، فەرموویانە: «ئێمەیان فریودا، با نەتەوەی كورد فریو نەخوا و خەباتی خۆی بۆ رزگاری و سەربەستی درێژە بداو چەك دانەنێ. هەروەها گوتبوویان كە زۆریان زەخت خستووینە سەر تا نامەیەك بۆ مەلا مستەفا بنووسین دەست هەڵبگرێ. بەڵام ئێمە نەتەنیا شتی وا نانووسین بەڵكوو پێمان وایە ئەوەی بۆی دەكرێ دەبێ دەگەڵ ئەو ناپیاوانە بیكا.

ئازایەتییان لە دادگاكان دا بە رادەیەك بووە كە ئەفسەرەكان

> پێشەوا لە كاتی ماڵئاوایی لەگەڵ مەلا مستەفا دەڵێ: «من خۆم فیدای خەڵكی دەكەم و هیچ كات وەك پیشەوەری و سەرانی ئازەربایجان ناكەم تا وڵاتەكەم لە خوێن دا شەلاڵ بێ و هەزاران كەس بە كوشت بچن.»

> پێشەوا:» من لە زووەوە خۆم بۆ ئەوە ئامادە کردوە، بە باوەشی ئاواڵەوە پێشوازی لەو مردنە سەربەرزانەیە دەکەم کە لە رێگای ئازادیی میللەتەکەم دا دەکوژرێم. ئەوە بەڵێنێکە کە بە نەتەوەکەمم داوە لەگەڵیان بژیمو بۆ ئەوانیش بمرم، تازە چۆن ئامادەم بەڵێنی خۆم بشکێنم»

سەریان سورماوە. لە راستیدا ئەو دادگایە ئەمریکاو ئینگلیسیشی لە پشت بوو. هەرچەند جگە لە کاربەدەستانی خۆیان کەسی غەریبەی لێ نەبووە، بەڵام هەر لە رێگای ئەوانەوە زۆر شت بڵاو بۆتەوە کە پێویستە بیزانین.

پێشەوا هەر جارێك لەو دوو جارە کە بە ناو دادگایی کراوە زیاتر لە چوار سەعات قسەی کردوەو بە قەولی سەروان شەریفی کە وەکیلی بووە «ئەوە قازی محەممەد بووە کە حکوومەتی موحاکەمە کردوەو لە هەموو بوارێکەوە هێناویەتە ژێر پرسیار».

رۆژنامەی «ئازادی» کە لەو سەردەم دا لە بەغدا بە زمانی کوردی دەردەچوو، لەمەر پشتگیریی ئەمریکاو ئینگلیس لەو موحاکەمەیە نوسیبووی: «ئیستیعماری ئینگلیسو ئەمریکا لە وجوودی قازی محەممەد وهاوڕێکانی‌دا دوژمنی هەرە سەرسەختی خۆیان دەدی. ئومێدیان هەبوو بتوانن بە چۆکیان دابێننو لە بەندیخانەش نوێنەرەکانیان چوون دەگەڵیان دوان تا بتوانن بۆ لای خۆیانیان رابکێشن، بەڵام هیچ کات سەرکەوتوو نەبوون. دواتریش رۆژنامەی «ئازەربایجان» لە باکۆ نوسیبووی قازی محەممەد بە نوێنەری ئەمریکا (جورج ئالێن)ی گوتبوو، گەلی کورد چاوەڕوانیی هیچ چاکەیەکی لە وڵاتانی ئیستیعماری نیە.

«نەجەفقولیی پەسیان» وتەکانی پێشەوا لە دادگادا لە چەند رستەدا خولاسە دەکاتەوەو دەنووسێ: «لە کاتی موحاکەمەدا قازی محەممەد پەلاماری دەبردە سەر سیاسەتو ئاکاری دەوڵەتی تارانو دەیگوت: «من لە قوژبنی گرتووخانە دەنگی خۆم بەرز دەکەمەوە لە دژی دەوڵەتی تارانو سەرۆکەکانیو دەڵێم تاوانبار ئێوەن نەك ئێمە. ئێوە وڵاتتان لێ داگیرکردووین»

رۆژنامەنووسێکی دیکە بە نێوی «سلیمان.خ» لە نووسراوەکانیدا دەڵێ، قازی گوتی: «تەواوی ئەم بەسەرهاتو رووداوانە ئاکامی سیاسەتی داگیرکەرانەی دەوڵەتە. ئەگەر دەوڵەت تەواوی کوردان بەخائین دەزانێ با دەست لەو مەڵبەندە هەڵبگرێ، ئەگەر بە نیشتمانپەروەریشیان دەزانێ با لێ بگەڕێ خۆیان کاروباری خۆیان بگرنە دەست.»

لە بەڵگەو رۆژنامەکانی یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوودا زۆر شت لەم بابەتانە نووسراونو لە زمان ئەفسەرە ئێرانیەکانەوە دەگێڕنەوە کە قازی گوتویە: «ئەو رووداوانە لە ئاکامی ئەوەی دابووە کە ئێوە خۆتان قانوونی بنەڕەتیتان لە ژێر پێ ناوە. ئێستاش من تەنیا خۆم پەرەپێدەری دێمۆکراسی لە کوردستانمو هیچ هێزێکی بیگانە منی هان نەداوە. بێبەشیی کورد منی بۆ بەڕێوەبردنی ئەو کارانە هان داوە.» کاتێك سەرۆکی دادگا یا دادستان بە خەیانەت تاوانباری دەکا لە وەڵام دا دەڵێ: «ئێرەماڵی منە، خاکی کوردستان خاکی بابو باپیرو ئەجدادی منە چۆن دەتوانم دەستی لێ هەڵگرم.» ئەگەر موحاکەمەی یەکەم لە ١٩ی مانگی ژانویە دەستی پێکردو چەند رۆژی خایاندو حوکمی ئیعدامی قازیەکانی دا، موحاکەمەی دووهەم لە ٢٨ی مارسی ١٩٤٧ واتە ٧ی خاکەلێوە دەستی پێکردو رۆژی ٣٠ی مارس کۆتایی پێهات.

گۆڤاری «خەباتی قوتابیان» ژمارە ٣٧ لە زمان سەروان کیومەرس سالحی هەواڵنێری گۆڤاری ئەرتەش کە لە دادگاکەدا بووەو دوایە لەسەر نووسینی راپۆرتێك لەو پێوەندی‌یەدا دەگیرێو ساڵێك دەبەندیخانەدا دەمێنێتەوە، هێندێك رستە لە وتەکانی پێشەوای بڵاو کردەوە.

پێشەوا فەرموویە: «من لە زووەوە خۆم بۆ ئەوە ئامادە کردوە، بە باوەشی ئاواڵەوە پێشوازی لەو مردنە سەربەرزانەیە دەکەم کە لە رێگای ئازادیی میللەتەکەم دا دەکوژرێم. ئەوە بەڵێنێکە کە بە نەتەوەکەمم داوە لەگەڵیان بژیمو بۆ ئەوانیش بمرم، تازە چۆن ئامادەم بەڵێنی خۆم بشکێنم.»

سەروان کیومەرس هەروەها دەنووسێ: «من لە زۆربەی دادگاکانی مەیدانیو سەربازی وەك هەواڵنێر بەشداریم کردوە بەڵام هەرگیز هیچ کەسێکم بە رادەی قازی محەممەد بە جەرگو بوێر نەدیوە. ئەو لە کاتی دادگایی‌کردن دا نەیدەزانی ترس چیە. زۆر بە بێباکی قسەی دەکردو وەڵامی پرسیارەکانی دەدایەوە.»

هەر ئەو بە جەرگیو لەخۆبردوویی‌یەش بوو کە لە پای سێدارە ئیزنی نەدا چاوی ببەستنو فەرمووی: «حەز دەکەم لە ئاخرین چرکەی ژیانیشم دا بە سەربەرزیو چاوی کراوەوە لە نیشتمانی خۆشەویستم بروانم.» هەروەها فەرموویەتی:

«ئێوە قازی محەممەدێك دەکوژن بەڵام بزانن لە هەر تنوکە خوێنێکی من قازی محەممەدێك شین دەبێتەوە. داوا لە گەلی کورد دەکەم خەباتی خۆی لەپێناو رزگاریی کوردستان دا پەك نەخا، باوەڕ بە دەوڵەتی خۆفرۆشی تاران مەکەن. بژی کوردو کوردستان».

سەرچاوە: ماڵپەری کوردستان وکورد

قازی محەممەد
گوڵێک بوو لە سەحرا روا بوو

دوکتور قاسملوو

شەخسـییەتی قازی محەممەد پێویسـتی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە، ئەو شەخسیەتە مەزنە لە مێژووی گەلی کورد دا پلە و مەقامێکی تایبەتی و بەرزی هەیە کە پێویستە لاوانی تازە پێگەیشتوو لە گەڵی ئاشنا بن و لە ژیانی دەرس وەربگرن، هەرچەند تەمەنی زۆر درێژ نەبوو.

پێشـەوا قازی محەممەد رووناکبیرێکی هەڵکەوتوو بوو کە لەو رۆژگارە دا وێنەی لە نێو نەتەوەی کورد دا زۆر کەم بەدی دەکرا. قازی محەممەد لە شارسـتانیەت و زانسـتی تازە و هەروەها لە وەزع و رووداوەکانی جیهان بە تەواوی شـارەزا بوو. زمانی تورکی و فارسـی و عەرەبی و ئینگلیسـی و فەرانسە و رووسـیی دەزانی، لە زانستەکانی ئایینی و کۆمەڵایەتی دا دەسـتێکی بالای هەبوو. لە گەڵ ئەوە کـە رووناکبیرێکی پایەبەرز بوو لە نێو خەڵکێکی سـاویلکە و بە داخەوە بەشـی زۆری نەخوێندەوار دا دەژیا. گوڵێک بوو لە سەحرا روا بوو بەڵام دێسـانەکە لە گەلی خۆی نێزیک بوو، دەرد و ئازار و هیوا و ئاواتەکانی زۆر باش تێ گەیشتبوو لە هێنانە گۆڕ و دەرخستی ئەو دەرد و ئازار و هیوا و ئاواتانە دا لە هەموو کەس سـەرکەوتووتر بوو. بەخۆڕایی نەبوو کە لای خەڵکی کوردستان ئەوەندە خۆشەویست بوو کە بۆ یەکە جار لە مێژووی خۆی دا خەڵک خۆی نازناوی « پێشـەوا »ی پێ دابوو. پێشـەوا قازی محەممەد هەموو زانسـت و تێ گەیشتنی خۆی بۆ خزمەتی گەل تەرخان کردبوو. لە هەموو کەس باشتر دەی زانی وڵاتەکەی چەندە دواکەتووە و گەلە خۆشەویستەکەی چەندە بی خاوەنە و هاونیشـتمانەکانی لە چ وەزعێکی نالەبار و کوێـرەوەری و هەژاری و ئازار و ئەشکەنجەیەک دا دەژین.

هەموو ئـەو تایبەتمەندی یانە ببوون بە هۆی ئەوە کە قازی محەممەد نەخشـێکی زۆر گرینگ لە جووڵانەوەی دێموکراتیی ساڵەکانی ١٩٤٦ – ١٩٤٥ دا یاری بکا.

شەخسـییەتی ئـەو رێزو حورمەتێکی تایبەتیی بۆ لای ئەو راکێشـا بوو.قسـەکانی قازی ئیعتبارێکی تایبەتی یان هەبوو و نەزەری ئەو بە راست و دروست دەزانرا.

پێشەوا قازی زۆر تێ دەکۆشا کە ریزەکانی نێو خەڵکی کوردستان یەکگرتوو بکا، ئەو راستی یە مێژوویی یەی لەبەر چاو بوو کە یەکێک لە هۆیەکانی ئەساسـیی تێک شـکانی هەموو راپەرینەکانی پێشووی گەلی کورد، نەبوونی یەکیەتی و یەکدەنگیی نێوخۆیی بووە. پێشەوا زۆری هەوڵ دا ناکۆکی لە نێوان عەشیرەتەکان هەڵ بگیرێ، هەرچەند ئەوە کارێکی هاسان نەبوو بەڵام تارادەیەکی زۆر سەرکەوت.

لە شاری هەهاباد یەکیەتی یەکی بێ وێنەی لە نێو هەموو دانیشتووان دا پێک هێنابوو، تەنانەت پاش تێک شـکانی جووڵانەوەش پاش هاتنی لەشکری کۆنەپەرستی ئێرانیش کەس ئامادە نەبوو دەست بۆ رێبەرانی کۆماری کوردستان درێژ بکا.

سەرچاوە : ٤٠ ساڵ خەبات لە پێناو ئازادی. نووسینی دوکتور قاسملوو.

لە قازی محەممەدەوە فێربین

عەبدوڵڵا حەسەنزادە

لەبەر ئـەوە کـە بۆچوونـە پێشـکەوتنخوازانەکانی خوالێخۆشبوو قازی محەممەد رینوێنی ئەسلیی دروشم و سیاسـەتەکان و بە گشـتی خەت و ریبـازی کۆماری کوردسـتان و دواتر خەباتـی ئازادیخوازانـەی خەڵکی کوردسـتان بووە، بەجێ یە لەم نووسراوە کورتە دا زیاتر باسی ئەو دەرسانە بکرێ کە دەبێ لە ژیانی خەباتگێرانەی ئەو گەورە پیاوەی مێژووی گەلی کورد فێری بین بۆ وێنە:

* پێشـەوا سیاسـەتمەدارێکی واقیـع بین بـوو هیچ کات ئـاوات و ئارەزووی لە جێی راسـتی دا نەدەنا و لە بـارەی توانا و ئیمکاناتـی خەباتگێریی خەڵک بە هەڵە دا نەدەچـوو. ئەو دروشـم و سیاسـەتانەی بۆ کۆماری کوردسـتان هەڵی بژارد بوون کە دروشمی ستراتیژیکیی حیزبی دێموکراتی کوردسـتان لە وانە سەرچاوە دەگرێ نیشانەی ئەو واقیع بینی یەن.

* قازی محەممەد دێموکراتی ڕاسـتەقینە بوو کە بروای خۆی بە پێویستیی جێگیر بوونی دێموکراسی لە کۆمەڵ دا بە کردەوە نیشان دابوو. ئازادی یە دێموکراتی یەکان لە کوردستانی ئێران و لە ناوچەی ژێر دەسەلاتی کۆماری کوردستان دا کە قازی بەرێوەی دەبرد، بە جۆرێک جێگیر ببوون کە تا ئێستاش لە ولاتانی ناوچە دا کەمتر نموونەی هەبووە. ئەگەر ئەو خاڵە وەبیر بێنێتەوە کەهەر لە دەورانی سەرکۆماریی قازی محەممەد دا، موخالیفەکانی(کەژمارەیەیان زۆر کەم بوون) بە دژایەتی لە گەڵ وی وتاریان دەنووسی و شێعریان دادەنا و بە ئازادی لە نێو خەڵکی دا بڵاویان دەکردەوە بێ ئەوەی کەس هەبی پێشیان پێ بگرێ، ئەو کات ئیمانی قازی محەممەدمان بە پێویستیی جێگیر بوونی دێموکراسی باشتر بۆ دەردەکەوێ.

پێک هاتنی یەکیەتی یەکانی ژنان و لاوان و یەکیەتی یە سینفی یەکانی دیکە لە سەردەمی کۆماری کوردستان دا نموونەیەکی دیکەن لە بڵاو بوونەوەی دێموکراسی لەو کات دا و پێک هێنانی هەڵومەرج بۆ بەشداریی چین و توێژە جۆراجۆرەکانی خەڵک لە تێکۆشانی سیاسی و کۆمەڵایەتی دا. بە تایبەتی نابێ لە بیرمان بچێ کە لە سەردەمی حکوومەتی قازی محەممەد دا بوو کە بۆ یەکەم جار دەرەتان بە ژنانی کورد درا بەرەسمی لە تێکۆشانی سیاسی دا بەشدار بـن و بوونی خۆیان لە مەیدانی خەبات دا نیشـان بدەن پێویسـتە بگوتـرێ لەبەر ئەوەی

هەڵسوورانی ژنان ئەم جۆرە بوارانە دائەو کات بە جۆرێک سوننەت شکێنی و دژایەتی لە گەڵ ڕێ و شوێنەکانی کۆمەڵی کوردستان دەژمێردرا، قازی محەممەد ژنانی بنەماڵەی خۆیانی هان دەدا کە وەپێش خەڵکی بکەون و بۆ ژنانی ئازادە و خەباتگێر بن بە نموونە .

* لێبوردوویی، دڵفرەوانی و خۆپاراستن لە توند و تیژی یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندی یە بەرزەکانی قازی محەممەد و کردروەکانی کۆماری کوردستان بوو. لە ماوەی یازدە مانگ تەمەنی کۆماری کوردستان دا تەنیا کەسێک ئەویش لەبەر هۆی غەیرە سیاسی ئیعدام کرا و ژمارەی زیندانی یەکان لە هەموو کاتێک کەمتر بوو. لە وانەشە هەر لەبەر گیانی لیبردوویی قازی و خۆشەویستیی کۆمار لە لای کۆمەڵانی خەڵکەوە بووبی کە رادەی تاوان لەو سەردەمەدا گەیشتبوو لانی کەمی خۆی.

* سوور بوون لەسەر شەرت و پیمان شانازیەکی دیکەی قازی محەممەد بوو، ڕۆژی ٢٢ی ژانویەی ١٩٤٦ قازی لە مەیدانی چوارچرا دا بەڵێنی بە خەڵکی کوردستان دا کە تا دوا هەناسەی ژیانی بە ئامانجی گەلی کورد وەفادار بمێنێتەوە و لەم ریگایە دا تەنانەت لە بەخشینی گیانی دریغی نەکا. قازی ئەو پەیمانە پیروزەی لە ئەستەمترین ساتەکانی ژیانی خۆی دا واتە ئەو کاتە کەلە کۆت و بەندی زیندانی سەرەڕۆیی دا بوو و کاتێک کە لە بێدادگای نیزامی دا موحاکەمە دەکرا لە بیر مایەوە، ئەو بۆ تاقە ساتێکیش لە دیفاع لە ئامانجەکانی گەلی کورد دا تووشی دوو دڵی نەبوو و بەسەربەرزی یەوە دیفاعی لەو هەنگاوانە کرد کە بۆ رزگاریی گەلی کورد لە زنجیری سەروویی هەلی گرتبوون. بەشایەدی ئەفسەرانی رێژیمی شاهەنشاهی لە بێدادگای نیزامی دا، لەڕاستی دا ئەوە قازی محەممەد بوو کە سەرجەمی نیزامی پاشایەتیی موحاکەمە دەکرد، نەک بە پێچەوانە.

* ئەوە حەقیقەتێکە کە لە دڵی مێژووی کوردستان دا تۆمار کراوە کە قازی محەممەد تەنیا بە نووسینی چەند دێر داوای لێبووردن لە حەمە رەزا شا دەی توانی خۆی لە سزای ئیعدام رزگار بکا و تازادیی خۆی وەدەست بێنێتەوە. بەڵام ئەو لە بەرامبەر مردن دا چۆکی دانەدا و سەر نەوی کردن لە بەرامبەر سەرەڕۆیی دای قەبووڵ نەکرد. ئەو وای بەباش زانی کە بە «چوونە سەر داری فەنا» بەکرێگیراوانی رێژیمی پاشایەتی و دوژمنانی ماف و ئازادی یەکانی خەڵکی کوردستان بە هەموو خۆڕانان و پۆزیانەوە «لە رێژپێ»ی خۆی دا ببینێ.

* دەرسێکی دیکە کە بە جێ یە لە قازی محەممەد فێری ببین، ڕەت کردنەوەی پشت بەستن بەو بێگانانە بوو کە ڕۆژێ لەبەر بەرژەوەندی خۆیان بوون بە دۆستی، بەڵام هەر کە قازانجیان جۆرێکی دیکە ی خواست. لە پشتەوە خەنجەریان لەو و لە حکوومەتەکەی دا. پێشەوا دەی توانی وەک بەرێوەبەرانی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان بۆ یەکیەتیی سوڤییەتی رابکا و خۆ لە داوی بەکرێگیراوانی کۆنەپەرستی دەرباز بکا. بەڵام ئەوەی نەکرد و وای بە باش زانی لە نێو گەلەکەی خۆی دا وەمێنێ. دیفاع لە ئامانجەکانی گەلەکەی بکا و لە ڕێگای ئەوان دا گیانی ببەخشی، هەر دەتگوت ئیلهامی پێ کراوە کە ئەگەر پەنا باتە بەر شوورەوی وەک بەرێوەبەرانی حکوومەتی ئازەربایجان لە « کارەساتێکی» ماشین لێخورین و یان ڕووداوی دیکەی لەم چەشنە دا دەکوژرێ. بێ ئەوەی ناوێکی باشی لە پاش بەجێ بمێنێ.

* لە تایبەتمەندی یە بەرزەکانی دیکەی قازی محەممەد، یەکیشیان بایەخ نەدان بە ماڵی دنیا بوو، زۆرجاری وا هەبووە کاری ڕێبەرانی سیاسی لە بەر لاواز بوون لە بەرامبەر ماڵی دنیایە دا کیشاویەتە بەدناوی، چۆنکە لە ئاکامی دزی کردن لە سەروەت و سامانی گشتی دا، ماڵ و سامانیان وەسەریەک ناوە. بەڵام قازی لەو ڕێبەرانە بوو کە لەو بارەوە چووکترین رەخنەی لەسەر نەبوو، ئەو کە لە بنەماڵەیەکی دەست ڕۆیشتوو دا لە دایک ببوو، نەک هەر چاوی تەماعی نەبڕیبووە سامانی گشتی، بەڵکوو لەماڵ و دارایی خۆی بۆ خزمەت بە بەرەوپێش بردنی جووڵانەوەی کورد کەلکی وەردەگرت.

دەرسێکی دیکە کە بە جێ یە لە قازی محەممەد فێری ببین، ڕەت کردنەوەی پشت بەستن بەو بێگانانە بوو کە ڕۆژێ لەبەر بەرژەوەندی خۆیان بوون بە دۆستی، بەڵام هەر کە قازانجیان جۆرێکی دیکە ی خواست. لە پشتەوە خەنجەریان لەو و لە حکوومەتەکەی دا.

یەکیک لە هەڵسوورێنەرانی ڕۆژنامەی « کوردستان « ئۆرگانی حیزبی دێموکراتی کوردستان دەی گێراوە کە هەرکات ژمارەی تازەی ڕۆژنامەیان دەبردە خزمەت پێشەوا، لە جیاتی قرانێک کە قیمەتی تاقە ژمارەیەکی ئەو کاتی ڕۆژنامە بوو، دە تمەن واتە سەد بەرامبەی قیمەتی یەک ژمارەی دەدانی.

بەو هیوایە کە ڕێبوارانی ڕێگای پێشەوا قازی محەممەد تایبەتمەندی یەکانی ئەو ڕێبەرە هەڵکەوتوویە بکەنە سەرمەشقی خۆیان و لە ژیان و خەباتی ئەو زۆر دەرسان فێربن.

-ئەو بابەت کورت کراوەتەوە و تەنیا بەشی باس کەسایەتیی پێشەوا قازی محەممەدی لێ هەڵبژێردراوە

سەرچاوە: ڕۆژنامەی کوردستان

پێشەوا قازی محەممەد:
«کوردەکان سەر بۆ هیچ زۆردارێک نەوی ناکەن»
چاوپێکەوتنی ئارچیبالد رۆزڤێلت دیپلۆماتی ئەمریکایی لە گەڵ پێشەوا قازی محەممەد)

ئارچیبالد رۆزڤێلت لەگەڵ پێشەوا قازی محەممەد

وەرگێڕانی: قادر وریا

ئارچیباڵد رۆزوێلت بیرەوەری و ئەزموونەکانی خۆی لە بارەی کێشە و ڕووداوەکانی ئەو وڵاتانەی دیتوونی کۆکردوونەوە و کردوونی بە کتێبێك. ئەو کتێبە، سەهبا سەعیدی، کچی خوالێخۆشبوو سەعیدیی سیرجانی، لەژێر ناوی «شوق آموختن»دا وەریگێڕاوەتە سەر زمانی فارسی. چاپی یەکەمی ئەم کتێبە ساڵی ١٣٧١ی هەتاوی لەلایەن چاپەمەنیی ئیتلاعاتەوە بڵاوکرایەوە. فەسڵی چوارەمی کتێبی ناوبراو بۆ ڕووداوەکانی ئێران و بەتایبەتی کێشەی ئازەربایجان و مەسەلەی کوردەکان و کۆماری کوردستان تەرخان کراوە. «شوق آموختن» بەرلەوەی بە شێوەی کتێب بڵاوبێتەوە، بە زنجیرە لە چەندین ژمارەی ڕۆژنامەی «اطلاعات»دا بڵاوکرایەوە.

بە مەبەستی ئاشنایی هۆگرانی رێگا و ریبازی قازی محەممەد لەگەڵ بۆچوونەکانی رۆزوێلت لەسەر کۆماری کوردستان، هێندێك بەشی کتێبەکە کە وەرگێڕ ساڵی ١٣٧٢ کردوویە بە کوردی[١] لێرەدا بەبۆنەی یادی لە دایکبوونی پێشەوا دەخەینەوە بەرچاوی هۆگران.

***

کاتێك چووینە ژوورەکەی قازی محەممەد، لە پشت مێزی کارەکەی و لە تەنیشت نەقشەیەکی گەورەی کوردستانی گەورە دانیشتبوو. قازی محەممەد پیاوێکی کورتەباڵای بەوێقار بوو کە کۆتێکی سەربازیی پێشتر لەکارکراوی لەبەرەدا بوو و لەملا و ئەولای ڕوخسارە ڕەنگبزرکاوە زاهیدانەکەیدا ڕیشێکی تەنکی کەم موو دەبینرا. ئەو دوایە بە ئێمەی گوت کە بە دەست نەخۆشیی توندی مەعیددەوە گرفتارە و کەم وا هەیە

جگە لە ماست شتێکی دیکە بخوا.پاش ئەوەی کە بۆم ڕوون کردەوە کە ئێمە کێین و مەبەستی مەئمووریەتەکەمان چییە، لەسەر مێزەکەی پارچەکاغەزێکی هەڵگرت و نووسراوەیەکی لەپێشدائامادەکراوی بە زمانی فارسی بۆ خوێندینەوە. وشەکان زۆر ڕوون و دەنگی ئارام بوو، و لە کاتی خوێندنەوەدا جاروبار بە چاوە «ریاضت» چێشتووەکانی دەیڕوانییە ئێمە. من لە وەڵامدا گوتم: «وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەمیشە لایەنگری ئازادی و دەستڕاگەیشتنی هەموو ئینسانەکان بە مافەکانیان بووە و ئێمە هیواداریـن ڕۆژێك دابێ کە هەموو خەڵکی جیهان بە ئامانجەکانی خۆیان بگەن. ئێمە هاتووینە کوردستان تا لە وەزعی کوردەکان بکۆڵینەوە و ڕاپۆرتەکە بدەینەوە بە دەوڵەتەکەمان، و ئاواتەخوازین وەزعی کوردەکان باشتر بێ و دەسکەوتی کوردەکان هەر ئەوە نەبێ کە جۆرێك سەرەڕۆیی بە جۆرێکی دیکە لە سەرەڕۆیی بگۆڕنەوە.»قازی محەممەد گوتی: «تەواوی خەڵك لەو بەشانەی وڵاتدا کە لەژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتەکەی مندان، لە دەربڕین و نووسینی ئەو شتانەی لە دڵیاندایە، ئازادن.» من لە وەڵامدا گوتم: «ئەوەم بە چاوی خۆم دیتوە. لە ئازەربایجانی دیموکراتدا خەڵك تەنها ئیزنی ئەوەیان هەیە کە ڕادیۆی تەورێز و ڕادیۆی مۆسکۆ بگرن. لە حاڵێکدا شەوی ڕابردوو لە شەقامەکانی ئەو شارە (مەهاباد) دەنگی ڕادیۆی لەندەن و ڕادیۆی ئانکارام گوێ لێبوو.»قازی محەممەد کە دیاربوو ئەو قسەیەی منی پێ خۆش بوو، گوتی: «وەزعی تەورێز و مەهاباد بەتەواوی جیاوازییان هەیە.» بەڵام کاتێك بۆمان گێڕایەوە کە ئێمە لە سنووری دەوڵەتەکەیدا تووشی هێندێك گیروگرفت بووین، پێی تێکچوو و هەروەها کاتێك پێم گوت لەوە کە لە بنکەی فەرماندەیی ئەودا پۆستێرە تەبلیغاتییەکانی شوورەوی دەبینم و سەرم سووڕماوە، گوتی: «کوردەکان ناچارن هەر کەسێك یارمەتییان پێبکا قبووڵی بکەن، بەڵام سەر بۆ هیچ زۆردارێك نەوی ناکەن. ئێمە سکاڵایەکمان بڵاوکردەوە و لەودا سکاڵای خۆمان بە سێ دەوڵەتی سەرکەوتوو لە شەڕدا کە بەشداری کۆنفرانسێکی ئەورووپایی (پۆتسدام) بوون، ڕاگەیاند. بەڵام ئینگلیسییەکان و ئەمریکاییەکان بایەخێکی ئەوتۆیان پێ نەدا.» ئەو پاش ئیشارەکردن بە مەنشووری ئاتلانتیك گوتی: «هەموو کوردان هیواداربوون کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا - پێشکەوتووترین میللەتی جیهان - ئەوان لە زاڵبوون بەسەر دواکەوتوویی‌یەکانیاندا یارمەتی بدا.»ئەو گوتی: «ئەگەر ئەمریکا لەجیاتی ناردنی سێ هەزار سەرباز بۆ ئێران، تەنیا سەد مامۆستا (معلم)ی ناردبایە، لەو وڵاتە چ دەقەوما؟ بەڵام ئەمریکایی‌یەکان لەجیاتی یارمەتیدانی ئێمە، یارمەتیی دوژمنانی ئێمە، بۆوێنە تورکەکانیان[٢] دا و ئەویش لەڕێگەی ناردنی چەك و تەقەمەنی بۆ ئەوان بۆ سەرکوتکردنی ئێمە.»پاشان بەکورتی لە بارەی ئاکاری خراپی ئینگلیسییەکان دوا و کارە جۆربەجۆرەکانی ئەوانی لە ماوەی دەیەکانی ڕابردوودا بە مەبەستی سەرکوتکردنی شۆڕشگێڕانی کوردی بۆ باس کردین و بە سەربردەی مەلا مستەفا بارزانی کۆتایی پێهێنا. لەلایەکی دیکەیشەوە سەبارەت بە فەرانسەیی‌یەکان نەزەرێکی باشی هەبوو. ئەو فەرانسەیی‌یانە کە یارمەتیی کوردەکانی سووریەیان دابوو. پاشان بیستمان کە ناپلیۆن ژاکل، یەکێك لە هەواڵنووسانی فرانس پرێس، کە بیروباوەڕی چەپی هەبوو، لەم دواییانەدا سەردانی مەهابادی کردبوو و بەدوای ئەو سەفەرەدا هێندێك وتاری بە قازانجی کوردکان لە چاپەمەنیی فەرانسەدا بڵاوکردبۆوە.بەگشتی خەڵك لە قازی محەممەد ڕازی بوون و دەیانگوت کە پێکهاتنی دەوڵەتەکەی ئەو لەدوای قۆناغی ڕەزا شا، سەرکەوتنێکی گەورە بووە و تەنیا نیگەرانی ئەوەن کە ئەو دەوڵەتە نەمێنێ.
من لە ڕاپۆرتەکەمدا پوختەی ڕوانگە و بۆچوونەکانی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیم کە لە ماوەی مانەوەمان لە مەهاباددا لێمانبیستبوون، بەم جۆرە گونجاند:ئەوان مەمنوونی شوورەوی بوون کە ئیمکانی سەربەخۆیی بۆ پێکهێناون، بەڵام لەسەر

پێشەوا: کوردەکان ناچارن هەر کەسێك یارمەتییان پێبکا قبووڵی بکەن، بەڵام سەر بۆ هیچ زۆردارێك نەوی ناکەن. ئێمە سکاڵایەکمان بڵاوکردەوە و لەودا سکاڵای خۆمان بە سێ دەوڵەتی سەرکەوتوو لە شەڕدا کە بەشداری کۆنفرانسێکی ئەورووپایی (پۆتسدام) بوون، ڕاگەیاند. بەڵام ئینگلیسییەکان و ئەمریکایی‌یەکان بایەخێکی ئەوتۆیان پێ نەدا.

دەخاڵەت نەکردنی شوورەوی لە کاروباری وڵاتەکەیاندا و هاتوچۆنەکردنی مەئموورانی شوورەوی بۆسەر شارەکەیان پێیاندادەگرت. (زۆربەی ئەو کەسانە لە ڕواڵەتدا هەروا لایەنگری ئەشرافییەتی کۆن بوون و وا نەدەهاتە بەرچاو کە مەیلێکیان بەلای کۆمۆنیزمدا هەبێ) خۆیان لە هەلومەرجێکی شۆڕشگێڕانە بەڵام شۆڕشێکی ناسیۆنالیستیدا دەهاتە بەرچاو. دەیانگوت هیوادارن حکومەتەکەیان ئەوەندە پەرەپێبدەن کە هەموو ناوچە کوردنشینەکانی ئێران بگرێتە خۆی. ئەو ناوچانە، ناوچە جنووبییەکانی ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتی ئێرانیشیان دەگرتەوە... .ئەندامانی کۆمیتە لە بوونی ژمارەیەکی زۆر لە سەربازانی ئێران لە ناوچە جنووبییەکاندا زۆر نیگەران بوون و لانیکەم یەکێك لەوان ئیشارەی بە پیلانگێڕیی دەوڵەتی ناوەندی بە هاوکاریی هێندێك لە هۆزە کوردەکان کرد.سەرلەبەیانیی ڕۆژی ١٦ی دێسامبر چووینە سەردانی چاپخانەی مەهاباد کە ڕۆژنامەی ڕۆژانەی «کوردستان» و هێندێك گۆڤاری کەمتیراژی بە زمانی کوردی بڵاودەکردەوە. ئێمە هێندێك نوسخەمان لە ژمارەکانی ڕۆژنامەی کوردستان هەر لە سەرەتای دەرچوونەوە

پێشەوا: ئەگەر ئەمریکا لەجیاتی ناردنی سێ هەزار سەرباز بۆ ئێران، تەنیا سەد مامۆستا (معلم)ی ناردبایە، لەو وڵاتە چ دەقەوما؟ بەڵام ئەمریکایی‌یەکان لەجیاتی یارمەتیدانی ئێمە، یارمەتیی دوژمنانی ئێمە، بۆوێنە تورکەکانیان دا و ئەویش لەڕێگەی ناردنی چەك و تەقەمەنی بۆ ئەوان بۆ سەرکوتکردنی ئێمە.

وەرگرت و هەروەها چەند گۆڤار و چەند دیوانی شیعر کە تەحویلی بەرپرسی بەشی زانیاریماندان.هەر کە کوردەکان زانیان ئێمە تەمای گەڕانەوەمان هەیە، هاتنە لامان و پێیان گوتین کە قازی محەممەد بۆ نانی نیوەڕۆیە بانگهێشتنی کردووین. بەم جۆرە ناچار بووین وەڕێکەوتنەکەمان بخەینە دوانیوەڕۆ. نزیك نیوەڕۆیە ئێمە دوبارە لەگەڵ قازی محەممەد لە دەفتەرەکەیدا دەستمانکردەوە بە قسەوباس. ئەمجار باسەکەمان زۆرتر لەسەر مەسەلە فەرهەنگییەکان بوو. ئەو گوتی: «خوشحاڵم کە ئێوە نوسخەی بڵاوکراوەکانی ئێمەتان وەرگرتووە، چونکە حەزدەکەم وڵاتە یەکگرتووەکان هەموو شتێك لە بارەی ئێمەوە بزانێ. من شتێکم نییە بیشارمەوە.»نازناوی ئەو، قازی محەممەد، تەنیا «پێشەوا»، بە مانای ڕێبەر، بوو و بەرپرسانی وەزارەتخانەکانیشی «ڕەئیس»یان پێ دەگوترا نەك وەزیر. وەك لە نیشانەکانڕا دەردەکەوت ئەو هێشتا خۆی بە مەئموورێکی ئێرانی دەزانی و بە ڕواڵەت ئامانجی بەکردەوەی وەرگرتنی خودموختاری لە چوارچێوەی سنوورەکانی ئێراندا بوو. لەسەر ئەوە پێیدادەگرت کە کوردەکان و ئێرانییەکان خزمی یەکترن و سەبارەت بە ڕەسەنی کوردەکان کە ئیددیعای دەکرد لە پاشماوەکانی مادەکانن، قسەی بۆ کردین.

* * *

هەر سێ قازی محەممەد، سەیفی قازی و سەدری قازی لە دادگایەکی نیزامی و نهێنیدا لە مەهاباد موحاکەمە کران و لە ڕۆژی ٢٣ی ژانوییەدا بە مەرگ مەحکووم بوون. بەڵام جێبەجێکردنی حوکمی ئێعدامیان لەلایەن تارانەوە دواخرا، چونکە «قەوام» پێی خۆش نەبوو لە جەنگەی وتووێژە ئاستەمەکانی لەگەڵ شوورەویدا دەنگ و هەڵڵا بەرز بێتەوە.ماوەیەکی کورت بەر لە گەڕانەوەی من لە تاران، لە فێوریەی ساڵی ١٩٤٧دا، ژەنراڵ ڕەزم ئارا چووە مەهاباد، و من بەشی ئەوەندەم دەلیل بەدەستەوە هەبوون کە دڵنیا بم مەئموریەتی چاوەدێری بەسەر ئێعدامی برایانی قازی بەو سپێردراوە. من چوومە چاوپێکەوتنی جۆرج ئالێنی سەفیرمان تا بزانم ئایا دەتوانین کارێك بکەین. سەفیرمان لێی پرسیم: «بۆچی ئەوەندە نیگەرانی وەزعی قازی‌یەکانی؟ هەرچی بێ ئەوان لەگەڵ شوورەوییەکاندا هاوکارییان دەکرد؟»- باشە، ڕاستە. بەڵام ئەوان هەوڵیاندەدا هەرچی لە توانایاندایە بۆ باشبوونی وەزعی خەڵك ئەنجامی بدەن و شوورەوییەکانیش تەنیا کەسانێك بوون کە بۆ کۆمەك بەوان عەلاقەیان نیشاندا. ئەگەر ئەوان ئێعدام بکرێن، لە هەموو جێیەك ئێمە بە شەریکی ئەو کارە دەزانن.- باشە، دەتەوێ ئەمن چ بکەم؟- پێم وایە ئێوە دەبێ لە شا داوا بکەن دەستوور بە ڕەزم ئارا بدا قازی‌یەکان بۆ دادگایەکی عادڵانە و ئاشکرا بێنێتە تاران. لەسەر داوای سەفیر، شا دەستبەجێ سەفیری بۆلای خۆی ڕێدابوو. سەفیرمان لەو چاوپێکەوتنەدا هیواداری دەربڕیبوو کە مەسەلەی ئێلات و یەك لەوان مەسەلەی کوردەکان بە باشی چارەسەر بکرێ و پاشان گوتبووی گەرچی قازی‌یەکان لەگەڵ شوورەوییەکاندا هاوکارییان هەبووە، بەڵام خزمەتێکی زۆریشیان لە بواری فێرکردنی خەڵکدا ئەنجام داوە. شا لێرەدا قسەکەی ئەوی بڕیبوو و بە بزەوە لە سەفیری پرسیبوو: «ئێوە ترسی ئەوەتان هەیە کە من ئەوان گوللەباران کەم؟ ئەگەر مەسەلەکە ئەوەیە، دڵنیا بن من هەر لە بنەڕەتەوە خەیاڵێکی ئەوتۆم نییە.»تاریکوڕوونی بەیانیی ٣١ی مانگی مارس[٣]، قازی‌یەکانیان بە ئەمری «اعلیحضرت شاهنشاه» لەدار دابوون. لەوانەیە شا ڕاست ئەو کاتەی سەفیرمان دەرگای تالاری پێوەداوە و هاتۆتە دەر، دەستووری ئێعدامی قازی‌یەکانی ڕاگەیاندبێ.

* * *

پەراوێزەکان:

[١] ئەم بابەتە پێشتر لە ژمارە ٢٠٦ی ڕۆژنامەی کوردستان، ڕێبەندانی ١٣٧٢ (فێوریەی ١٩٩٤) دا بڵاوبۆتەوە.

[٢] وا وێدەچێ قازی محەممەد وشەی «عەجەمەکان»ی بەکارهێنابێ کە لە کوردستانی ئێران مەبەست کاربەدەستە دەوڵەتییەکانە. نووسەر یان وەرگێڕ ئەو وشەیە بە «تورکەکان» حاڵی بووە.

[٣] ٢٥ی مارس ڕاستە نەك ٣١

سەرچاوە: ماڵپەری کوردستان و کورد

تایبەتنامەی لەدایکبوونی پیشەوا قازی محەممەد
لە بلاوکراوەکانی ناوەندی راگەیاندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان
١١ی بانەمەڕی ١٣٩٢ - ١ی مای ٢٠١٣

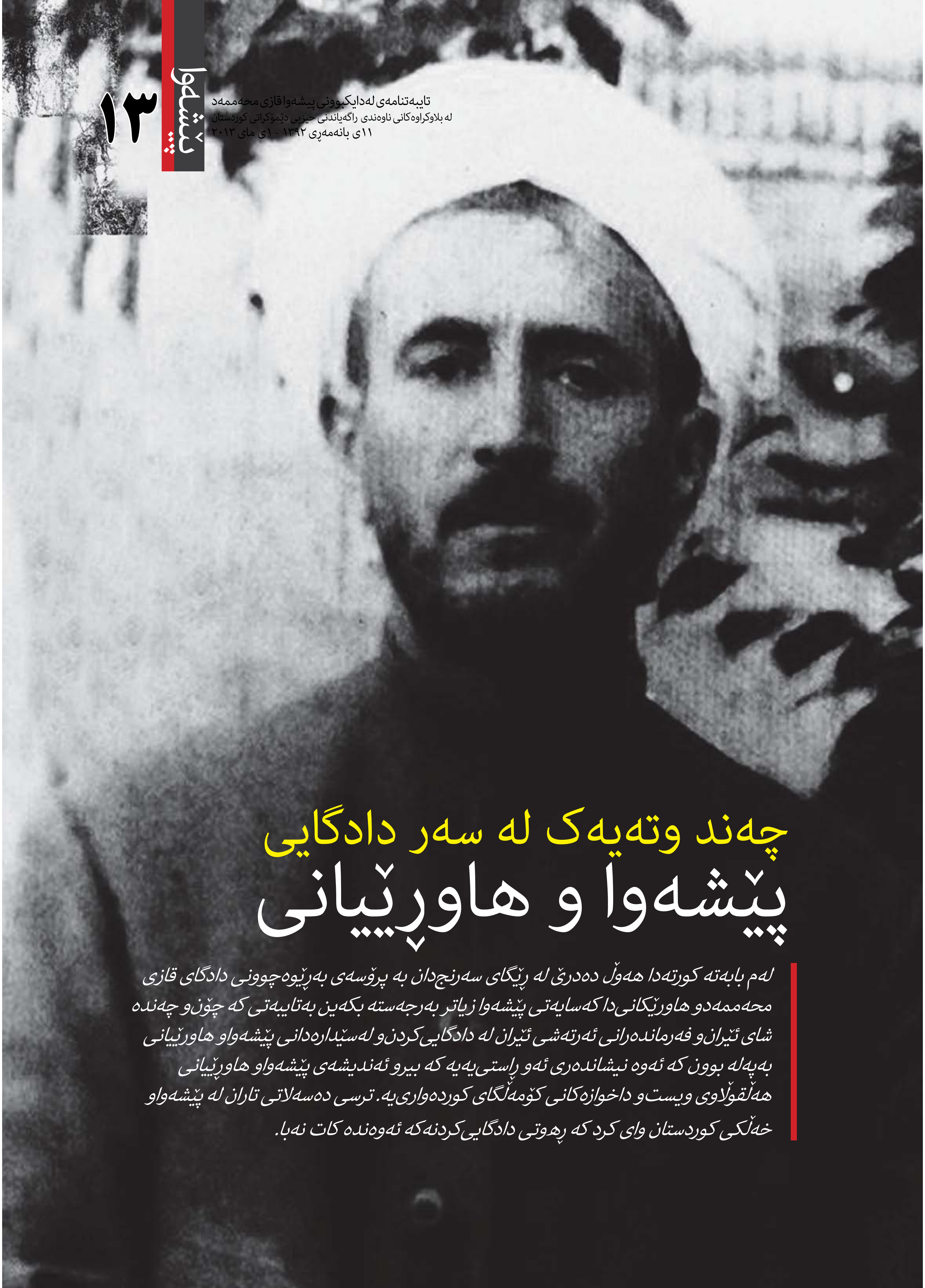

چەند وتەیەک لە سەر دادگایی پێشەوا و هاوڕێیانی

لەم بابەتە کورتەدا هەوڵ دەدرێ لە ڕێگای سەرنجدان بە پرۆسەی بەڕێوەچوونی دادگای قازی محەممەدو هاورێکانیدا کەسایەتی پێشەوا زیاتر بەرجەستە بکەین بەتایبەتی کە چۆن و چەندە شای ئێران و فەرماندەرانی ئەرتەشی ئێران لە دادگایی کردن و لەسێدارەدانی پێشەواو هاورێیانی بەپەلە بوون کە ئەوە نیشاندەری ئەو ڕاستییەیە کە بیرو ئەندیشەی پێشەواو هاوڕێیانی هەڵقوڵاوی ویست و داخوازەکانی کۆمەڵگای کوردەوارییە. ترسی دەسەلاتی تاران لە پێشەواو خەڵکی کوردستان وای کرد کە ڕەوتی دادگایی کردنەکە ئەوەندە کات نەبا.

عومەر باڵەکی

١٠ی خاکەلێوەی هەموو ساڵێک بۆ نەتەوەی کورد بە گشتیو خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە تایبەتی بیرخەرەوەی ڕووداوێکی تاڵو ناخۆشە. لە ١٠ی خاکەلێوەی ساڵی ١٣٢٦ی هەتاویدا واتە ٦٦ ساڵ لەوە پێش بە دەستووری ڕاستەوخۆی شای ئێران حوکمی لەسێدارەدانی پێشەوا قازی محەممەد، سەیفی قازیو ئەبولقاسم سەدری قازی کە پێشتر لە دادگایەکی ڕواڵەتیدا سەپابوو، بەڕێوەچوو.

سەبارەت بە لایەنی جۆراوجۆری کەسایەتیی پێشەوا قازی محەممەد وەک سەرکۆماری کوردستان گەلێک بابەت نووسراونو لە ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە هەڵسەنگاندنی بۆ کراوە. هەرچەند ئەو لێکۆڵینەوەو نووسینانە بارتەقای کەسایەتیو تێکۆشانو کوردپەروەریی زاتی پێشەوا لە جووڵانەوەی رزگاریخوازیو مافخوازی بۆ گەلی کورددا نین.

لەم بابەتە کورتەدا هەوڵ دەدرێ لە ڕێگای سەرنجدان بە پرۆسەی بەڕێوەچوونی دادگای قازی محەممەدو هاوڕێکانیدا کەسایەتی پێشەوا زیاتر بەرجەستە بکەین بەتایبەتی کە چۆنو چەندە شای ئێرانو فەرماندەرانی ئەرتەشی ئێران لە دادگاییکردنو لەسێدارەدانی پێشەواو هاوڕێیانی بەپەلە بوون کە ئەوە نیشاندەری ئەو ڕاستییەیە کە بیرو ئەندیشەی پێشەواو هاوڕێیانی هەڵقوڵاوی ویستو داخوازەکانی کۆمەڵگای کوردەوارییە. ترسی دەسەلاتی تاران لە پێشەواو خەڵکی کوردستان وای کرد کە ڕەوتی دادگاییکردنەکە ئەوەندە کات نەبا.

هەیئەتی دادڕەسی ڕۆژی ٦ی ڕێبەندان دەگەنە مەهابادو هەر ئەو ڕۆژە جەلەسەی داگایی کردنەکە پێک دێو دوای چوار سەعات دانیشتنی دادگا، داوەر حوکمی لە سێدارەدانی پێشەواو هاوڕێیانی دەخوێنێتەوەو تارانی لێ ئاگادار دەکاتەوەو هەر دوای ئەوڕۆژەی هەیئەتەکە بەرەو تاران دەگەڕێتەوە.

لە ڕۆژی ٢١ی سەرماوەزدا شاری تەورێز پێتەختی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان لە لایەن ئەرتەشی ئێرانەوە بێ هیچ بەربەرەکانییەک دەگیرێو بەو جۆرە حکوومەتی ئازەربایجان هەرەس دێنێ. بڵاوبوونەوەی ئەو هەواڵە جۆرێک لە ترسو دڵەڕاوکە لە نێو خەڵکی کوردستاندا دەخولقێنێ. پێشەواو ڕێبەرانی کۆماری کوردستان بە دەرکی هەلومەرجەکە و خوێندنەوە و لێکدانەوەی وەزعی خۆیان، دوای چەند جار ڕاوێژ لەگەڵ خەڵک بەو ئاکامە دەگەن کە بەربەرەکانی نەکەنو ئیزن بدەن ئەرتەشی ئێران بێ هیچ بەربەرەکانییەک بێتە نێو شاری مەهاباد بۆ ئەوەی پێشگیری لە کوشتاری خەڵک و کاولکاریی وڵات بکرێ. تەنانەت بۆ نیشاندانی نیازپاکی، ڕێبەرانی کۆماری کوردستان بە پێشوازی ئەرتەشەوە چوون. بەڵام بە جێگیر بوونی ئەرتەش لەڕۆژی ٢٦ی سەرماوەزدا فەرمانی دەست بەسەرکردنی ڕێبەرانی کۆمار لەلایەن ئەرتەشەوە بەرێوەچوو و دوای چەند ڕۆژێک پێشەوا قازی محەممەد خۆشی گیرا.

هەر وەک لە پێشەوە باسمان کرد ڕۆژی ٦ی ڕێبەندان ١٣٢٥ هەیئەتی دادگایی کردنی قازییەکان کە لە چەند ئەفسەری پلە بەرزی ئەرتەش پێک هاتبوو گەیشتە مەهابادو هەرلەو ڕۆژەدا دادگاییکردنی پێشەواو هاوڕێکانی دەستی بەکار کرد. لە لایەن داواکاری گشتی «دادستان» تۆمەتەکان خوێندرانەوە. ئەو تۆمەتانەی خرابوونە پاڵ پێشەوا لە ١٢ خاڵ دا تەنزیم کرابوونو هەر دوای خوێندنەوەی تۆمەتەکان لێکۆڵینەوە دەستی پێکرد بێ ئەوەی پێشەواو هاوڕێکانی کاتو هەلی ئەوەیان هەبێ کە بەڵگەی پێویست بۆدیفاع لە خۆیان ئامادە بکەن.

کاتێک چاو لەو بەڵگەو ئەسنادی هەرچەند کەمی دادگاییکردنی قازی محەممەدو هاوڕێکانی دەکەین بۆمان دەردەکەوێ کە ئەو دادگایە هیچ پێوانەیەکی دادوەرانەی بۆ دادگایی کردن تێدا بەدی نەکراوە چونکە:

١- دادگاکە، دادگایەکی نیزامی بوو لە حاڵێکدا قازی محەممەدو هاوڕێکانی هیچ کامیان نیزامی نەبوونو لە هیچ بەرەیەکی شەڕدا دەستبەسەر نەکرابوونو تەنانەت پێشەوا لەسەردەمی دەسەڵاتیشیدا هیچ جۆرە فەرمانێکی نیزامیی بە دژی ئەرتەش دەرنەکردبوو کە بەرپرسیارەتی بۆ دروست کردبێ. بە پێچەوانەوە بەڵگەکانی سەردەمی کۆمار سەلمێنەری ئەو راستییەن کە سیاسەتی پێشەوا لەبەرەکانی شەڕدا تەنیا باری دیفاعی بووە.

٢- پێشەواو هاوڕێکانی (سەیفی قازیو سەدری قازی) مافی ئەوەیان نەبوو کە پارێزەر بۆخۆیان دەست نیشان بکەنو تەنانەت بەسەر ئەو پارێزەرەشەوە (سەروان شەریف) نەچوون کە خۆی بۆ دیفاع لە پێشەوا تەرخان کردبوو،و بەو «تاوان»ە کە ئەرکی پارێزەریی خۆی لە دیفاع کردن لە پێشەوا بەجێ گەیاندبوو و بێ بەشیان کرد لە بەرزکردنەوەی پلەی نیزامی کە ئەو ساڵە مافی خۆی بوو پێی بدرێ.

٣- هەروەک پێشتر باس کرا پێشەواو هاوڕێکانی دەستیان بە هیچ بەڵگەوسەنەدێک رانەدەگەیشت بۆ ئەوە بتوانن لەبەرامبەر ئەو تۆمەتانەی لەلایەن داواکاری گشتییەوە پێی تاوانبار کرابوون دیفاع لە خۆیان بکەن. تۆمەتەکان کە لەلایەن داواکاری گشتی «دادستان»ەوە ڕووبەرووی پێشەوا قازی محەممەد کرابوون تەواویان هەڵبەستراوبوونو تەنیا بۆ ئەوە بوون کە پێشەوای پێ مەحکووم بکەن. تۆمەتەکان بە شێوەی خوارەوە لە ١٢ خاڵدا رێک خرابوون.

دادگاکە، دادگایەکی نیزامی بوو لە حاڵێکدا قازی محەممەدو هاوڕێکانی هیچ کامیان نیزامی نەبوونو لە هیچ بەرەیەکی شەڕدا دەستبەسەر نەکرابوونو تەنانەت پێشەوا لەسەردەمی دەسەڵاتیشیدا هیچ جۆرە فەرمانێکی نیزامیی بە دژی ئەرتەش دەرنەکردبوو کە بەرپرسیارەتی بۆ دروست کردبێ.

١- بەستنو ئیمزاکردنی ڕێککەوتننامەی نەوت لە نێوان دەوڵەتی ڕووسیەو کۆماری کوردستاندا لە قەراری ٥١ بەش بۆ ڕووسیەو ٤٩ بەش بۆ کۆماری کوردستان بێئاگاداریو ڕازیبوونی دەوڵەتی ناوەندی.

«هەمووومان باش دەزانین چێیستاو چەو کات سنووری ئەوکاتی کۆماری کوردستان نەوتی لێ نەدۆزراوەتەوەو پێشەوا لە وەڵامی ئەو تۆمەتەدا دەڵێ: کوا نەوت؟ نە ئەو کاتو نە دواتر سەنەدێک بڵاونەبۆوە کە نیشان بدا ئەو تۆمەتەی لە پێشەوا دراوە بسەلمێنێ.»

٢- گۆڕینی نەقشەی ئێرانو جیاکردنەوەی پێنج ئوستانی ورمێ، سنە، کرماشان، تەورێزو ئیلام.

«کە چاو لە بەڵگەو نووسراوەکانی سەردەمی کۆماری کوردستان دەکەین هچ بەڵگەیەک دەست ناکەوێ کە ئەو تۆمەتە بسەلمێنێ.»

٣- هەڵدانی ئاڵای کۆماری کوردستان بە ئارمی چەکوچو داس بە شێوەی ئاڵای ڕووسیەو شێواندنی تەرتیبی رەنگەکانی ئاڵای ئێران.

«پێشەوا لە وەڵامی ئەو تۆمەتەدا دەڵێ: ئاڵای کوردستان ئاڕمی چەکوچو داسی لەسەر نیەو تەرتیبی رەنگەکانی ئاڵای ئێرانیش لە هیچ بەڵگەیەکی قانوونیدا بە قانوون دیاری نەکراوە کە تەرتیبی ڕەنگەکانی ئاڵای کوردستان پێشێلکردنی قانوون بێ»

٤- چاپی دراو بە ناوی حکوومەتی کوردستان بە شێوەی رووپیەی رووسیو هەڵقەندنی وێنەی قازی محەممەد لەسەر ئەو دراوە.

٥- دروست کردنی نەقشەی کوردستانی گەورە.

٦- ڕێپێدانی بێگانەکانو دانی دەسەڵات بەوان وەک مەلا مستەفا بارزانی.

٧- راگەیاندنی سەربەخۆیی کوردستانو داگیرکردنی بەشێکی گەورە لە خاکی ئێران بە ناوی خاکی کوردستان.

٨- هەڕەشە لە شاو دەوڵەتی ئێران، راگەیاندنی شەڕو هاندانی خەڵکی کوردستان بۆ راپەڕین بە دژی شای ئێران.

٩- بەستنی رێککەوتننامە لەگەڵ حکوومەتی رووسیە بە دژی حکوومەتی ئێرانو هاوکاری لەگەڵ هێزە داگیرکەرەکانی رووس لە سەرانسەری خاکی ئێراندا.

١٠- سەفەری ناقانونی بۆ دەرەوەی وڵات، ڕۆیشتن بۆ ڕووسیەو کۆبوونەوە لەگەڵ «باقروڤ» سەرکۆماری ئازەربایجانی رووسیە.

١١- بەستنی پەیماننامەی بازرگانی لەگەڵ بێگانەکانو دوژمنانی ئێران.

١٢- دەستبەسەرکردنو کوشتنی کاربەدەستانی دەوڵەتو بەتاڵان بردنیماڵو داهاتیان لە ناوچەی ژێردەسەڵاتی کۆماری کوردستاندا.

پێشەوا قازی محەممەد زۆر بوێرانەو ژیرانە تەواوی ئەو تۆمەتانەی رەد کردەوەو تەنانەت بە قسەی شاهیدحاڵان ئەوە قازی محەممەد بوو کە دادگای محاکمە دەکرد بەو حاڵەش هەروەک پێشتر باسمان کرد شاو ئەرتەشی ئێران بڕیاری خۆیان دابوو کە قازی ممحەمەدو هاوڕێکانی لە سێدارە بدەن.

لە ماوەیەکی کەمدا بەهۆی بەرژەوەندیی زلهێزەکانی سەرکەوتووی شەڕی جیهانیو پشتتێکردنی ڕووسیەو پشتگیری لە ئەرتەشی ئێران دوو حکوومەت لە دوو نەتەوەی جیاواز تێک چوون، سەرۆکی حکوومەتی ئازەربایجان سەری خۆی دەربازکردو خەڵکەکەی خۆی بەجێ هێشت. بەڵام بە پێچەوانەوە سەرکۆماری کوردستان لە نێو خەڵکی خۆیدا مایەوەو بە فیداکردنی گیانی خۆی پێشگیریی لە کوشتاری خەڵکو کاولکرانی ماڵ و ژیان بە دەست ئەرتەشی شا کرد. هەربۆیە کاتێک ئەرتەش دەچێتە نێو

خەڵکی کوردستان چئەو کات کە لە نزیکەوە شاهیدی ڕووداوەکە بوونو چێیستا کە ٦٦ ساڵ بەسەر ڕووداوەکەدا تێپەڕ دەبێ بیرو ڕێبازی پێشەوایان بە ئی خۆیان زانیوەو بێوچان لەو ڕێگایەدا خەباتیان کردوە، شەهیدیان داوە و تووشی مەرگ و ماڵ وێرانی بوون، بەڵام هەروا بە ئامانجو ڕێبازی قازی محەممەد وەفادار بوون .

شاری تەورێز خەڵک بە چەپڵەو دەربڕینی شادی بەخێرهاتنی دەکەن، بەڵام بە پێچەوانەوە کاتێک ئەرتەش دەگاتە مەهاباد پێتەختی کۆمار، خەڵک لە ماڵەکانیان نایەنەدەرو هیچ جۆر شۆرو شەوقێک بۆ هاتنی ئەرتەش دەرنابڕن.

حکوومەتی ئازەربایجان ڕووخا بەبێ ئەوەی هیچ ئاسەوارێک کە تروسکایی ئومێدی تێدا بێ لە دوای خۆی بەجێ بێڵێ لە حاڵێکدا کۆماری کوردستان بەڕێبەریی پێشەوا قازی محەممەد نەک تۆوی ئومێدی لە دڵی خەڵکی کوردستاندا چاند. بەڵکوو ڕێبازی قازی ممحەمەد بوو بە چرای ڕێگای تێکۆشان بۆ بەختەوەری و سەربەرزیی تاک تاکی خەڵکی کوردستان.

خەڵکی کوردستان چئەو کات کە لە نزیکەوە شاهیدی ڕووداوەکە بوونو چێیستا کە ٦٦ ساڵ بەسەر رووداوەکەدا تێپەڕ دەبێ بیرو ڕێبازی پێشەوایان بە ئی خۆیان زانیوەو بێوچان لەو ڕێگایەدا خەباتیان کردوە، شەهیدیان داوە و تووشی مەرگ و ماڵ وێرانی بوون، بەڵام هەروا بە ئامانجو ڕێبازی قازی محەممەد وەفادار بوون .

بەو هیوایە کە ئامانجو ئاواتەکانی پێشەوای مەزن و هەموو شەهیدانی کوردستان بێنە دی.

لە ژمارە ٦٠٥ی رۆژنامەی «کوردستان»دا بڵاو بۆتەوە.

پێشەوا ١٦
تایبەتنامەی لەدایکبوونی پیشەوا قازی محەمەد
لە بلاوکراوەکانی ناوەندی راگەیاندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان
١١ی بانەمەڕی ١٣٩٢ - ١ی مای ٢٠١٣

دڵۆپێک لە زەریای ژیانی پێشەوا قازی محەمەد

خوێنەری هێژا: ئەوەی دەیخوێنیتەوە تەنیا گێڕانەوەی ژیانی قازییە بە پێی سەرچاوەکان و هیچ لێکدانەوە و شیکاریی نییە.

وەرگێڕان و ئامادەکردن: رەسووڵ سوڵتانی

یازدە رۆژ لە مانگی بانەمەڕی ساڵی ١٢٧٩ی هەتاوی بەرانبەر بە ١٩٠٠ی زایینی لە بنەماڵەی قازی عەلی لە شاری ساباڵغ، منداڵێك لە دایك دەبێ و ناوی دەنێن محەممەد. هەر ئەو محەممەدەی کە دواتر لە مێژووی نەتەوەیەکدا دەبێتە سەرچاوەیەك بۆ خەبات و تێکۆشان و پاش تێپەڕینی شەش دەیە بەسەر خەباتی ئەو گەلەدا، شۆڕشگێران و خەباتکارەکان و لەوەش گرنگتر بەڕێوەبەرانی دامودەزگا حوکمییەکانی بەشێك لە کوردستانیش ناتوانن وەك نموونە و سەرباشقەیەك لێی نەڕوانن و بۆ هەڵسەنگاندنی کار و کردەوەی ئێستایان و روانین لە بەژنی هەوڵی نیازپاکانە و بەڕێوەبەرانەیان و بۆ خستنەرووی ئاستی سەرکەوتنەکانیان، نەچنەوە بەر ئاوێنەی باڵانوێنی کردەوەکانی قازی محەممەد.

قازی عەلی باوکی قازی محەممەد، یەکێك بووە لە زانا دەگمەنەکانی کوردستان کە شارەزای زانستە باوەکانی سەردەمی خۆی بووە و زۆر شتیشی لەسەر زانستی ئەستێرە و گەردووناسی زانیوە.

بنەماڵەی قازییەکان، هەر لە کۆنەوە پێگەیەکی بەهێزی کۆمەڵایەتییان نەك هەر لە مەهاباد و ناوچەکانی دەوروبەریدا هەبووە، بگرە لە ناوچەکانی دیکەی ئێرانیشدا وەك تاران و ورمێ و شارەکانی دەوروبەری ورمێشدا، ناسراو و بەناوبانگ بوون و کاروباری دادوەری و مەسڵەت و رێکخستنەوەی کاروباری نێوان خەڵکیان لە ئەستۆ بووە و خەڵکیش متمانەی پێیان هەبووە و بۆ چارەسەری کێشە جۆراوجۆرەکانیان پەنایان بۆ بردوون.

قازی محەممەد، لە تەمەنی حەوت ساڵانییەوە لە خزمەتی باوکیدا دەست دەکات بە خوێندن. قۆناغەکانی سەرەتای خوێندنی لە لای باوکی دەخوێنێ و بۆ کامڵکردنی خوێندنەکەی دەچێتە لای کەسانی پیتۆڵ و زانای ئەو سەردەمی شاری مەهاباد .

قۆناغی مێرمنداڵیی قازی محەممەد هاوکات بووە لەگەڵ یەکێك لە رووداوە گەورە نێودەوڵەتییەکان کە ئەویش شەڕی یەکەمی جیهانییە لە ١٩١٤دا. ئەوکات قازی چواردە ساڵانە بووە. لەو سەردەمە دایە کە بەشی موکریانی کوردستان دەکەوێتە بەر تاڵان و بڕۆ و کوشتارەکانی روس و عوسمانییەکان. بنەماڵەی قازییەکانیش وەك زۆربەی خەڵکی ناوچەکە شاری مەهاباد بەجێ دەهێڵن و بەرەو «یەکشەوە» و گوندی «سلێمان کەندی»ی لای سەقز بار دەکەن، کە موڵکی مستەفا بەگی خاڵی قازی محەممەد بووە و چەند مانگێك لەوێ دەمێننەوە. کە عوسمانییەکان لە ساباڵغ دادەمەزرێن، ئەوانیش دەگەڕێنەوە شار و دەچنەوە ماڵەکەی خۆیان. بەڵام زۆری پێ ناچێت کە رووسەکان دیسان پەلاماری ناوچەکە دەدەنەوە و عوسمانییەکان لە ساباڵغ دەردەپەڕێننەوە و خەڵکەکە دیسان ناچار دەبن مەهاباد چۆڵ بکەنەوە. بنەماڵەی قازی ئەمجارەش دەچنەوە یەکشەوە و لەبەر ئەوەی گوندی یەکشەوەش لە شارۆچکەی بۆکانی ئەوکات نزیك بووە و روس و عوسمانییەکان بەوێشدا تەڕاتێنیان بووە، ناچار دەبن پتر هەڵکشێن و هەندێکیان بچنە گوندی چۆملو و پاشباڵغ و بەشێکیشیان بچنە گوندی سولاوکان لە ناوچەی هەوشاری تیکاب. ئەو هیجرەتە لە ساڵی ١٩١٥ بووە و سێ ساڵی خایاندووە. ساڵی ١٩١٥ی زایینی رووسەکان ماوەیەك لە شاری ساباڵغدا دەمێننەوە و بەهۆی پەلاماری عوسمانییەکانەوە ناچار دەبن بەرەو ناوچەی سولدوز و ورمێ پاشەکشە

> پێشەوا،قازی محەممەد بە قەبووڵ کردنی ئەندامەتیی کۆمەڵەی ژێ کاف، بە ناوی خوازراوی بینایی نرخ و پێگە و ئیعتباری چالاکییە نەتەوەییەکانی گەیاندە ترۆپکی خۆی و مەهابادی کردە ناوەندی ئازادیخوازی و چالاکییە سیاسییەکانی کوردستان

بکەن. ئەو کاتیش بەهۆی هەستی ئایینییەوە هەندێ خەڵکی ناوچەکە هەموو جارێ یارمەتیدەر و پشتیوانی عوسمانییەکان بوون و دژی ڕووسییەکان شەڕیان کردووە. لە زستانی ١٩١٦دا کە بەفرێکی قورس و بێ ئەمان ناوچەکە دادەپۆشێ، ڕوسەکان بە مەبەستی دەرپەڕاندنەوەی عوسمانییەکان و تۆڵەی شکست و بەزینەکانی پێشوویان، هەڵدەکوتنەوە سەر شار. قازی فەتاحی مامی قازی عەلی کە کەسایەتییەکی ناسراو و بەناوبانگی ناوچەی موکریان بوو، بەرگری لە شار و خەڵکەکەی دەکات و دوای بەربەرەکانێیەکی قارەمانانە دەکوژرێت و ئێستاش ئەوە گۆڕەکەی لە حەوشەی مزگەوتی شادەروێش لە تەنیشت ماڵەکەی قازی محەممەدەوەیە. ڕوسەکان بە قین و ڕقێکی زۆرەوە دێنە ناو شار و پتر لە حەوت هەزار کەس لە خەڵکی بێ تاوانی شاری سابڵاغ و ئاواییەکانی دەوروبەری دەکوژن.

ئەوەی لە ڕووداوەکاندا دەژی، دیارە بە مەرجێك خۆی تۆزێك مایە و هەوێنی تێدابێ و ئەو مایە و هەوێنەش بکاتە دابینەموی خۆپێگەیاندن، بێ گومان وردبین و بەمشوور دەبێت و کورد واتەنی لە سەر کڵی کوورەی زەمەندا دەخارێ و لە کڵ دێتە دەرێ. قازی محەممەد کە خۆی کوڕی بنەماڵەیەکی لەو جۆرە بووە و ژینگەی بنەماڵەییەکەی پاڵپشتێکی مەعنەوی بوووە بۆی، دیتنی کارەسات و ڕووداوەکانیش لە لایەکی دیکەوەو هاوکات ئەو ئەرك و بەرپرسیارەتییانەش کە دوای مەرگی باوکی دەکەونە ئەستۆی و سەرکەوتووانە ڕایاندەپەڕێنێت، وای لێ دەکەن، لە سەردەمی یۆتۆپیاکەی «ژێ کاف»دا وەك کەسایەتییەکی لەکڵ دەرهاتووی جێ متمانە و بەمشوور و خاوەن تەگبیر و ڕا، نەك تەنیا وەك ئەندامێك بۆ ناو کۆمەڵەکە، بەڵکو وەکوو پێویستییەك بانگی بکەن کە ببێتە ئەندام لەو کۆمەڵەیەدا. بە تایبەتی کە قازی محەممەد لە سەردەمی پەیمانی سیڤەردا لاوێکی چاوکراوە بووە و ڕاپەڕینەکەی سمایل ئاغای سمکۆشی هەر دیتووە و ئاگای لە ورد و درشتی ڕووداوەکانی سەردەمی خۆی بووە. ئەوانە لەسەر یەك کاریگەریی حاشاهەڵنەگریان لەسەر بیر و زەینی داناوە. ئەوەتا میرزا سەعید خانی هومایون لە کتێبی»پێشەوای ڕابوون»دا کە نووسەری ئەم دێڕانە کردوویەتی بە کوردی، دەڵێ: «ڕووداوە خێرا و یەك لە دوا یەکەکانی ئەو ساڵانە و بەسترانی پەیمانی لۆزان لە ساڵی ١٩٢٣دا و پێشێلکردنی ماف و بەرژەوەندییەکانی میللەتی کورد لە لایەن دەوڵەتی ئینگلیزەوە و سات و سەودایان لەگەڵ کەماڵ ئەتاتۆرك و بە شوێن ئەویشدا ڕاپەڕینەکەی شێخ سەعیدی پیران لە تورکیا لە ساڵی ١٩٢٥ی زایینیدا بۆ دەستەبەرکردنی مافە پێشێل کراوەکانی میللەتی کورد و ڕاپەڕینەکانی دیکەی ئازادیخوازە کوردەکانی تورکیا بە ڕێبەرایەتیی ژەنەڕاڵ ئیحسان نووری پاشا لە ساڵەکانی ١٩٢٧ تا ١٩٣٠ی زایینیدا کە بە ڕاپەڕینی ئاراڕات بەناوبانگە، کۆمەڵە ڕووداوێك بوون کە میرزا محەممەدی قازی (قازی محەممەد) و هەموو کوردێکی ئازادیخواز لێیان ئاگادار بوون و لە هەمبەر ئەو ڕووداوانەشدا قسە و هەڵوێستی خۆیان هەبوو. قازی محەممەد لە ساڵانی ١٩٢٧ تا ١٩٣٠دا کە شۆڕشەکەی ئاگری لەگۆڕێ بوو، بە نهێنی پەیوەندیی هەبوو لەگەڵ کوردە ئازادیخوازەکانی تورکیا و هاوکاریی دەکردن و بە یارمەتی و هاوکاریی چەند کوردێکی نیشتیمانپەروەری دیکەی وەك مەلا ئەحمەدی فەوزی و شێخ ئەحمەدی سریلاوا پەیوەندیی بە ڕێبەرانی ڕێکخراوی «خۆیبوون»ەوە لە تورکیا و عێراقدا هەبوو و هاوکاریی دەکردن. هەر لەو ساڵانەدا کە ڕەزا شا دەست دەداتە دەستی مستەفا کەمال ئەتاتۆرك بۆ سەرکوت و لەناوبردنی بیر و هزری ئازادیخوازانەی کوردەکان، وردە وردە لە شاری سابڵاغ دامودەزگای ئیداری و قوتابخانە دادەمەزرێن. دیارە تا ئەو کاتە قوتابخانە بە شێوازە نوێیەکەی لە مەهاباددا هەر نەبووە. میرزا محەممەدی قازی کە دەیزانی تاقە ڕێگەی ڕزگاریی نەتەوەکەی خوێندنە، ساڵی ١٩٢٦ دەبێتە بەرپرسی ئیدارەی پەروەردەی سابڵاغ و قۆڵ هەڵدەماڵێ بۆ دروستکردنی قوتابخانەی مۆدێرن بە شێوازی ئەمڕۆیی. لەو کاتەدا یەکەم قوتابخانەی کوڕانە بەشێوازە نوێیەکەی بەناوی قوتابخانەی «سەعادەت» و قوتابخانەیەکی کچانەش بە ناوی «پێرماس» دادەمەزرێنن. لەو سەروبەندە دایە کە قازی محەممەد بیر لە پێکهێنانی ژیانی هاوبەش و زەماوەند دەکاتەوە و بنەماڵەکەی پێشنیاری پێ دەکەن کچی گەنجعەلی بەگی فەیزوڵڵابەگیی بۆ بێنن.

لێرەدا لایەکی دیکە لە مۆدێڕنبوونی بیر و بۆچوون و ژیانی قازی دەردەکەوێت. لەو سەردەمدا کە هەموو ژیانی خەڵکی کوردستان، بێ ئەملا و بەولا بەبێ لادانی سەرەدەرزییەك لە دابونەریتەکان، لە چوارچێوەیەکی بەرتەسکی کولتور و نەریتی عەشیرەتی و دواکەوتووانەدا بەڕێوە دەچوو، بەڵام قازی فارس واتەنی «تافتەی جودا بافتە» بە شێوەیەکی دیکە بیر دەکاتەوە. کە چاو لە ژیانی قازی دەکەی، هیچ بڕگەیەك لە ژیانیدا نییە کە بیرێکی کردبێتەوە و بیرکردنەوەکەی بە کردەوە جێبەجێ نەکردبێ. قازی کەسێکی بە واتا ئەمڕۆییەکەی، پراگماتیست بووە و هەموو گۆڕانێکی لە خۆیەوە دەست پێ کردووە. ئەوەش بووە کە ڕوخسار و کەسایەتییەکی کاریزماتیکی بە قازی بەخشیوە. ئەوەتا لە نێو کۆت و بەندی کولتوور و دابونەریتی دواکەوتوانەی ئەو کاتدا داوا دەکات لە پێشدا چاوی بە کچە بکەوێت و قسەی لەگەڵ بکات ئەوجار بیخوازێت. بەتەمەنەکان و لە هەمان کاتیشدا ئەوانەی لە ڕێگەی خوێندنەوەوە ئاگایان لە ژیانی پێشینیان هەیە، باش دەزانن کە ئەوەی قازی داوای کردووە، لە کاتی خۆیدا بڤە بووە. ئەگەرچی هێشتا لە هەندێ ناوچەی کوردستان ئەو حەساسییەتە بە شێوەیەك هەر ماوە بەداخەوە، بەڵام ئیتر دەبێ هەشتا ساڵ لەمەوبەر ئەو نەریتە چۆن بووبێ. کە قازی محەممەد داوا دەکات چاوی بەو کچە بکەوێت وا دەیانەوێ بۆی بخوازن بۆ ئەوەی باسی ژیانی هاوبەشیانی لەگەڵ بکات، باوکی کچە دەڵێ، شتی وا نابێ و ئەوە پێچەوانەی دابونەریتی ئێمەیە. بۆیە قازی محەممەد پاشگەز دەبێتەوە و واز دێنێ و دواتر ساڵی ١٩٣٠ لەگەڵ خاتوونێکی بەڕێزی خەڵکی سابڵاغ بە ناوی مینا خانم زەماوەند دەکات. ساڵێك دواتر باوکی دەمرێت. خەڵکی شاری مەهاباد بە بۆنەی ماتەمینیی مەرگی قازی عەلی، هەموو دەرك و دووکان و بازاڕی شار و ئیدارەکانیش دادەخەن. دوای مەرگی قازی عەلی، زانایان و پیاوماقووڵەکانی شار عابای قازی عەلی بەسەر شانی قازی محەممەددا دەدەن و لە جێی باوکی دایدەنێن و دەیکەنە قازیی شەرع. ئیتر قازی واز لە بەرپرسیارەتیی ئیدارەی پەروەردە دێنێ و شان دەداتە بەر باری بەرپرسیارەتیی هەموو کاروبارەکانی شار و ناوچەکە و بە ئەشق و بەپرسیارەتییەکی پترەوە قۆڵ هەڵدەماڵێ بۆ چارەسەرکردن و ڕەواندنەوەی کێشە و گرفتەکانی خەڵکی ناوچە.

وەرزش و کتێب خوێندنەوە، دوو شتی دانەبڕاوی ژیانی قازی بوون. سەعید خانی هومایون لەو کتێبەدا دەڵێ: قازی زۆری حەز لە وەرزش بوو. لە ماڵەوە یاریی ئاسنی دەکرد. بەیانیان دوای نوێژی بەیانی کە لە مزگەوتی شادەرویش دەیکرد، بە پیاسە دەچووە دەرەوەی شار و لەوێوە بە ڕاکردن هەتا پردی سوور دەچوو. مەلەوانێکی شارەزاش بوو و هاوینان هەموو ڕۆژێ دەچووە شوێنێك لە چۆمەکەی مەهاباد کە پێیان دەگوت گۆمی قازی، لەوێ مەلەی دەکرد. کتێبە ئینگلیزییەکانی زۆر دەخوێندەوە و زۆر زانیاریی لە سەر وڵاتانی دەرەوە هەبوو، لە حاڵێکدا خەڵکی ئەوکات ئاگایان لە پشت گوێی خۆیان نەبوو چ بگا بە وڵاتانی دەرەوە. قازی ئاگای لە هەموو ڕووداوە جیهانییەکانی سەردەمی

خـۆی بوو. ئـەو بیانییانەی ئـەو کات ڕێیان دەکەوتە شـاری مەهاباد، سـەردانی قازی محەمەدیشـیان دەکرد. ئەویش زۆر بە گەرموگوڕییەوە وەری دەگرتن.

قازی کەسێکی نوێخواز و نەریت شکێن بووە. وەك باسمان کرد هەموو گۆڕانێکیشی لەخۆیەوە دەست پێ کردووە. ئەوە نەبووە هەر بانگەشەی بۆ بکات و خەڵك هان بدات و خۆی مەڵاس بدات. بۆ وێنە سـاڵی ١٩٢٨ کە بۆ یەکەم جار «جەمعیەتی شـێر و خورشـیدی سـوور» لە مەهاباد دادەمەزرێت، قازی پارچە زەوییەکی باش دەداتە ئەو کۆمەڵەی شـێر و خورشـیدە کە دواتر جێیەکەی کرا بە نەخۆشخانە و بۆ ماوەی چل ساڵان ئەو نەخۆشخانەیە خزمەتی خەڵکی مەهاباد و دەوروبەرەکەی کرد.

قازی محەممەد بۆ ئاگاداربوونی لە باس و مەسەلەکانی ڕۆژ و لە هەواڵ و ڕووداو و گۆڕانکارییەکانی جیهان و ئێران، زۆربەی گۆڤار و ڕۆژنامەکانی ئەو کاتی دەکڕی و دەیخوێندنەوە. ڕۆژنامەی «شفق سرخ» و «ئیتلاعات» و گۆڤـاری «پەیـمان» کە ئەحمەدی کـەسرەوی دەری دەکرد و گۆڤاری کوردیی گەلاوێژ کە مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە بەغدا دەری دەکرد.

قازی هەموو ژیانی خۆی تەرخان کردبوو بۆ خزمەتی خەڵکی مەهاباد و دەوروبەری. بۆ وێنە لە لافاوە ڕەشەکەی ساڵی ١٩٣٦دا کە ماڵ و حاڵی خەڵکـی مەهابـادی ڕادا و خەڵکێکی زۆری ماڵوێـران و دەربەدەر کرد، قازی بە سواری ئەسـپ، چوو بە هانای خەڵکەوە و خەڵکێکی زۆری لە خنکان و مەرگ نەجات دا.

(ژێ کاف) و قازی

سـاڵێکیش دوای دامەزرانی کۆمەڵەی ژێ کاف، هێشتا قازی نەبووەتە ئەندامـی ئەو کۆمەڵەیە. وەك دەڵێن نەهاتنـی قازی بۆ نێو کۆمەڵە، بە لای ئەندامەکانـی کۆمەڵـەی ژێکافـەوە وەك بۆشـاییەك وابووە. خۆی ئەندامەکانـی ژێکافیـش جێی ئەندامـی یەکەمی کۆمەڵەیـان هەر بە بەتاڵی هێشـتبووەوە و وەك ئەمڕۆ دەڵێن لای خۆیان جێیان بۆ ڕێزێرڤ کردبوو. شـوێنی ئەندامی یەکەمیان هەر بۆ قازی هێشـتبۆوە و ژمارەی ئەندامەکانـی کۆمەڵە لـە ئەندامی ژمـارە دووەوە دەسـت پێدەکەن.

ئاخرییەکەی ڕۆژی خۆی دێت و قازی دەبێتە ئەندامی ژێکاف و دەڵێن، بوونی قازی بە ئەندامی ژێکاف وای کرد ئەو کۆمەڵەیە لە ناوچەکانی دیکەی موکریان و تەنانەت دەرەوەی ناوچەکوردنشینەکان و دەرەوەی سنوورەکانی ئێرانیشدا بەهێز بێ.

قازی محەممەد بە قەبووڵ کردنی ئەندامەتیی کۆمەڵەی ژێ کاف، بە ناوی خوازراوی بینایـی نرخ و پێگـە و ئیعتباری چالاکییە نەتەوەییەکانـی گەیاندە ترۆپکی خۆی و مەهابـادی کردە ناوەندی ئازادیخوازی و چالاکییە سیاسـییەکانی کوردسـتان. هەر بۆیەش کوردە ئازادیخوازەکان لە وڵاتانی تورکیا و سوریا و عێراقەوە دەهاتنە مەهاباد بۆ ئەوەی چاویان بە ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژێکاف بکەوێ.

سەفەر بۆ باکۆ

لەو سەفەرەدا نزیك بە سـی کەس لە دەمڕاست و سەرۆك عەشیرەتە کوردەکانی ناوچە، لەگەڵ قازی محەممەد بۆ ماوەی دوو حەوتوو سەردانی باکۆیان کرد.

ئامانجی سـۆڤییەتییەکان ئەوە بوو سـەرنج و متمانەی کـوردەکان بۆ لای خۆیان ڕاکێشن و بەوجۆرە دەیانویست وا بنوێنن کە ئەوان دۆستی میللەتی کوردن و نەهێڵن کوردەکان لە ئینگلیزەکان نزیك ببنەوە. لە لایەکی دیکەشەوە کوردەکان و بەتایبەتی عەشیرەتە کوردەکانی دەوروبەری ورمێ هەندێك کێشە و پێکدادان و تێکهەڵچوونیان لەگەڵ ئازەرییەکانی ئەو دەڤەرە هەبوو، بۆیە باقرۆڤ دەیەویسـت پێکەوە ئاشتیان بکاتەوە و بە لێك نزیککردنەوەیان گیان و ماڵی هاوزمانەکانی بپارێزێت.

بەڵام قازی نیاز و مەبەسـتێکی دیکەی هەبوو. ئەو دەیەویست سۆڤیەتییەکان لە ویسـت و بۆچوونەکانی میللەتی کورد تێ بگەیەنێت و ئەوەندەی بۆشی دەکرێت، سەرنج و پشتیوانیی ئەوان بۆ لای میللەتی کورد ڕابکێشێت و پێیان بڵێ کە میللەتی کورد دەیەوێ چارەنووسی خۆی دیاری بکات و بە ئازادی و سەربەستی بژیێت.

کە لە باکۆش گەڕایـەوە، بە متمانەبەخۆییەکی زیاترەوە لە هەمبەر ڕووداوەکاندا ڕاوەسـتا. قازی محەممەد بۆ مەسلەت و نەهێشتنی کێشە و دوژمنایەتییەکانی نێوان مەنگوڕ و مامەشـەکان، سەردانی چەند سەرۆك عەشـیرەتێکی هەر دوو لای کرد و ئاشتی کردنەوە و پێی گوتن دەست لە کێشە و شەڕ و ئاژاوە هەڵگرن. کەمکردنەوەی کێشە و تێکهەڵچوونەکان، سـەلماندی کە قازی محەممەد توانایی ئەوەی هەیە ببێتە ڕێبەرێکی گەورە.

دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان

ساڵی ١٩٤٥ لە ناوەندی روناکبیریی ئازەربایجان و سۆڤیەتیدا، لە باغی گوڵستانی تەورێز، قازی و حەمە حوسێن خانی سەیفی قازییش بانگهێشت کرابوون. لەو دانیشتنەدا باس لە کاروباری ئێران و ئازەربایجان وپەیوەندیی کوردستان و ئازەربایجان هاتە گۆڕێ. بەرپرستە پایەبەرزەکانی سۆڤیەتییش لە تەورێز بوون. ئازەربایجانییەکان دەیانەویست کوردستان بە هەر شێوەیەك بێت بچێتە بن باڵی ئازەربایجانەوە و وەك بەشێکی ئەویش حیسابی بۆ بکرێت. بەڵام پێشەوا قازی محەممەد، زۆر بە توندی دژی ئەو داوایەیان رادەوەستێت. میر جافری پیشەوەری، باسەکە دێنێتە گۆڕێ و کونسوڵەکەی سۆڤیەتیش پشتی دەگرێت، بەڵام قازی بە تێر و تەسەلی باسی ویست و داواکانی میللەتی کورد و خەباتی چەندین ساڵەیان لە پێناوی ئازادیدا دەکات کە هەزاران شەهیدی لەو رێگەیەدا داوە و دواجار ئەو بیرۆکەیە رەت دەکاتەوە و قەبووڵی ناکات. ئەو دانیشتنە هیچ شتێکی لێ شین نابێتەوە.

پاش گەڕانەوەی قازی محەممەد لە دووەم سەفەریدا بۆ باکۆ، لەگەڵ ئەندامەکانی کۆمەڵە دەکەوێتە راوێژ و تەگبیر بۆ ئەوەی ناوی کۆمەڵە بگۆڕن و بیکەنە حیزبی دیموکراتی کوردستان. سەرەڕای بەرهەڵستیی بەشێك لە ئەندامەکانی کۆمەڵە بەڵام دواجار ناوەکەی دەگۆڕدرێ و حەوتوویەك دواتر یەکەم کۆنگرەی نوێنەرانی حیزب لە مەهاباد دەگیرێت. لەو کۆنگرەیەدا بە دەنگی نوێنەرە بەشدارەکان و سەرۆك عەشیرەتەکان و کادری مەرکەزیی حیزب، قازی محەممەد دەکرێتە رێبەری حیزب و دەنگی پێدەدرێ وەك پێشەوای میللەتی کورد هەڵدەبژێردرێت.

دامەزرانی کۆماری کوردستان:

گەورەترین و بێ وێنەترین رووداوی مێژووی نەتەوەی کورد رۆژی دووی رێبەندانی ساڵی ١٩٤٥ واتە رۆژی راگەیاندنی دامەزرانی کۆماری کوردستان بوو لە مەهاباد بە پێشەوایەتیی قازی محەممەد.

سەعیدخانی هومایون لە کتێبەکەیدا دەڵێ: لەو رۆژەدا قازی محەممەد لە خزووری خەڵکی مەهاباد و ناوچە و سەرۆك عەشیرەتەکاندا، وتارێکی تایبەتی پێشکەش کرد. (دەقی وتارەکەی پێشەوای لەو کتێبەدا هێناوەتەوە و بە خوێندنەوەی ئەو وتارە، بۆت دەردەکەوێ ئەو مرۆڤە چەندە شارەزای مێژووی میللەتەکەی بووە و خاك و نیشتیمانەکەی خۆی چەندە خۆش ویستووە و چەندە حەکیمانە و بە باوەڕێکی قووڵیشەوە قسەی کردووە.) بۆ وێنە لە بەشێکی وتارەکەیدا دەڵێ:»... ئەمڕۆ هەر ئەو رۆژەیە کە باب و باپیرەکانمان بە ئاواتییەوە بوون. ... ئێستا بە ویستی خودا و میللەتەکەمان، چارەنووسی خۆمان بەدەستەوە گرتووە. لەو ماوەیەدا چەند قوتابخانەیەکی کوڕانە و کچانە و قوتابخانەی شەوانەشمان کردووەتەوە. کوڕ و کچ و گەورەکان دەرس دەخوێنن و لەبری ئەوەی چەندین ساڵان خەریکی زمانێك بن کە زمانی زگماکی خۆیان نییە، ئێستا بە پێنج شەش مانگان فێری زمانە شیرینە زگماکییەکەی خۆیان دەبن.

... بە دڵێکی پڕ لە هیواو بە ئیمانێکی پتەوەوە لە هەمبەر شاڵاوەکانی تواندنەوە و لەناوبردندا خۆمان راگرتوە و لەسەر تێکۆشان و خەباتی خۆمان بەردەوام بووین هەتا گەیشتووین بە سەربەخۆیی و ئازادیی میللەتی کورد. دیارە هێشتا زۆر هەڕەشە و کۆسپمان لە پێشن کە بە خەباتی بێوچانمان بەسەریاندا زاڵ دەبین. ئەمڕۆ کە نوێنەرانی هەموو چین و توێژەکان و ناوچەکانی کوردستان بە ئاغا و وەرزێر و ورد و درشتەوە هاتوون و لێرە کۆ بوونەتەوە و بە یەك دڵ و یەك زمان بانگ دێڵن و دەڵێن: »دیموکراسی و ئازادی» و بەرەو پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی ئازاد و ئاوەدان دەچینە پێشەوە.»)

رۆژی ٢٦ی سەرماوەزی ١٩٤٥ لە رێوڕەسمێکی تایبەتیدا قازی محەممەد پێشەوای کوردستان بە دەستی خۆی ئاڵای کوردستان لە سەربانی بینای هەئیەتی بەڕێوەبەریی نیشتیمانیی کوردستان، هەڵدەدات و دەشەکێتەوە.

قازی محەمەد وەك کەسێك کە خرۆکەی دیموکراتیکبوون بە نێو خوێن و دەمارەکانیدا گەڕابێ و وەك بڵێی لەگەڵ شیری دایکیدا فرچکی بە ئازادیخوازی و دیموکراسی و رەچاوکردنی مافەکانی ئینسان گرتبێ، هەموو ئەو شتانەی بەکردەوە جێبەجێ کردوون. بۆ وێنە لەو سەردەمدا کە هێشتا لە ئەورووپا و ئەمریکاش بە گوێرەی پێویست مافەکانی ژنان رەچاو نەدەکران، ئەو دیسان گۆڕانەکە لە بنەماڵەکەی خۆیەوە دەست پێدەکات و لەوکوردستانەدا کە ٩٥٪ی پیاوەکانی و ١٠٠٪ی ژنەکانی نەخوێندەوار بوون، ئەو رێکخراوێکی ژنان دادەمەزرێنێ بە ناوی «یەکیەتیی یایان»

و میناخانمی خێزانیشی دەبێتە بەرپرسی ئەو رێکخراوە.

قازی لە چوارچێوەی حکوومەتە دیموکراتەکەیدا مافی کەمینــە نەتەوەیــی و ئایینییەکانیش نــەك لەبیر ناکات، بەڵکــو هەموو ماف و ئازادییەکانیان لەبەر چاو دەگرێت و قوتابخانە بۆ کەمینە نەتەوە و ئایینییەکان بە تایبەتی بۆ جوولەکەکانی نێو شاری مەهاباد، دەکاتەوە و مامۆستایان بــۆ دادەمەزرێنێت و مافی یەکسانیشــیان لەگەڵ کوردە موسوڵمانەکاندا بۆ لەبەرچاو دەگیرێت.

قازی لە ماوەی یازدە مانــگ حوکمڕانییەکەی کۆماری کوردســتاندا کە خۆی پێشــەوا و رێبەری کۆمارەکە بوو، بەردەوام لە هەوڵی دیپلۆماتیکدا بوو لە پێناوی پاراستنی ئەو دەســتکەوتانەدا. رۆژی ١٣٢٥/٥/٤ /١٩٤٦ لە باســی سەفەرەکەی تارانیدا بە خەڵکی مەهابادی گوت: «خۆتان باش دەزانن من بۆ دەســتەبەر کردنی مافەکانی میللەتی کــورد بە شــەو و رۆژ هــەوڵ دەدەم و دانانیشــم و ئەو هەوڵ و تێکۆشــانەش بە مایەی شــانازی دەزانم و هەتا دوا چرکەســاتەکانی ژیانم دەست لە خەبات و فیداکاری هەڵناگــرم و بۆ هەمووانی دەســەلمێنم کە میللەتی کورد شیاوی ئەوەی بە ئازادی بژیێت...

... ئەمن لەگەڵ قەواموســەڵتەنەدا زۆرم قسە کرد. ئەو بۆچوونی بەرامبەر کورد باشە و لەو وتووێژانەماندا گوتی، ئێمــەش ئەوە بووینەتە دیموکــرات و حیزبی دیموکراتی ئێرانمــان دامەزرانــدوە و وامان پێ باشــە ئێــوەش ناوی حیزبی دیموکراتی کوردســتان بگــۆڕن و ناوەکەی بکەنە حیزبــی دیموکراتی ئێران. لە وەڵامیدا گوتم: ئەمن بە بێ بڕیاری کومیتەی ناوەنــدی ناتوانم هیچ بڕیارێك بدەم و نایدەم، چونکە واتای دیموکراســی ئەوەیە کە هیچ کەس بەبێ راوێژ و پرس و رای میللەتەکەی ناتوانێ چارەنووسی ئەوان دیاری بکات و بڕیاری لەسەر بدات....»

ژیانی پڕ لە شــانازیی قازی محەمەد هەمووی تەرخان بــووە بۆ خەبات و فیــداکاری لە پێنــاوی میللەتەکەیدا. هەتــا ئەوەیکە پاش پاشەکشــەی هێزەکانی ســۆڤیەتی و گەڕانەوەی هێزی ئەرتەشــی تاران بەرەو کوردســتان و تێکشکاندن و لەبەر یەك بڵاوکردنی فیرقەی ئازەربایجان و دەرپەڕینی رێبەرەکانیان بەرەو سۆڤیەتی، دوا رۆژەکانی تەمەنی کۆماریش نزیك بوونەوە. هێشــتا سەرکردایەتیی کورد و کۆماری کوردســتان هەر لە سەر کار و بارەکانیان بەردەوامن، کە بەشێك لە عەشیرەتە هەلپەرستەکان واز لە پشتیوانیی کۆمار دێنن و لە بنەوە پەیوەندیی بە هێزەکانی شــاوە دەگرن. چەنــد رۆژێك بەر لەوەی هێزەکانی شــا بگەنە مەهاباد، کۆمەڵێك لە بەرپرسانی کۆمار دێنە ماڵی قازی و داوای لێ دەکەن پەنا بەرێتە بەر وڵاتی سۆڤیەتی بەڵام پێشــەوا لە وەڵامیاندا دەڵێ: «ئێــوە ئازادن بۆ کوێ دەڕۆن بڕۆن و چیتان پێویستە لەگەڵ خۆتان ببەن. بەڵام ئەمن پەیمان و ئاد و بەڵێنم بە خەڵکی کوردستان داوە لە هیچ هەل و مەرجێکدا بەتەنیا جێیان ناهێڵم. ئەمن ناتوانم خەڵکەکەم بە ئەمانی خودای بسپێرم و خۆم رزگار بکەم. ئەمن دەزانم دەوڵەتی شــا من دەگرێ و زیندانیشم دەکات و دەشمکوژێت. دەوڵەت و سوپاکەی لە گەڕانەوەیدا چیی رق و قینی هەیەتی بەسەر منیدا هەڵدەڕێژێت و ئیتر خەڵك ئەزیەت ناکات، بەڵام دەستیان بە من رانەگات، تۆڵەی من لەو خەڵکە دەکاتەوە.»

پێشەوا : «ئێوە ئازادن بۆ کوێ دەڕۆن بڕۆن و چیتان پێویستە لەگەڵ خۆتان ببەن. بەڵام ئەمن پەیمان و ئاد و بەڵێنم بە خەڵکی کوردستان داوە لە هیچ هەل و مەرجێکدا بەتەنیا جێیان ناهێڵم. ئەمن ناتوانم خەڵکەکەم بە ئەمانی خودای بسپێرم و خۆم رزگار بکەم. ئەمن دەزانم دەوڵەتی شا من دەگرێ و زیندانیشم دەکات و دەشمکوژێت. دەوڵەت و سوپاکەی لە گەڕانەوەیدا چیی رق و قینی هەیەتی بەسەر منیدا هەڵدەڕێژێت و ئیتر خەڵك ئەزیەت ناکات، بەڵام دەستیان بە من رانەگات، تۆڵەی من لەو خەڵکە دەکاتەوە.»

کۆمار هەرەس دێنێت و قازییەکان دەستبەســەر دەکرێن. بەڵام ئەو قارەمانەتی و ئازایەتییەی لە رەوتی دادگاییکردنەکەی پێشەوادا لێی دەگێڕنەوە، شتێکی دەگمەنە. بە تایبەتی لە زمانی ئەو کەسانەوە کە وەك دوژمن سەیریان کردووە و لێیان روانیوە. گەورەیی و باوەڕبەخۆبوون و ئیمانی پتەوی پێشەوا، بووەتە هۆی ئەوەی تەنانەت دوژمنەکەشی نەتوانێ حاشای لێ بکات.

پێشــەوا قازی محەمەد و هاوڕێکانی ســەر لە بەیانیی رۆژی ١٠ی خاکەلێوەی ساڵی ١٣٢٦ لە مەیدانــی چوارچرای شــاری مەهاباد لە ســێدارە دران، بەڵام خۆ ئــەوان نەیانتوانی هزر و بیری قازییەکان لە سێدارە بدەن و ئەو پڕشنگە بخەنە قەفەزەوە....

تایبەتنامەی لەدایکبوونی پیشەوا قازی محەممەد
لە بلاوکراوەکانی ناوەندی راگەیاندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان
١١ی بانەمەڕی ١٣٩٢ - ١ی مای ٢٠١٣

ڕێز لە کەسایەتیی
کاریزمایی پێشەوا بگرین

ئاگری باڵەکی

پێشـــەوا قازی محەممەد، ڕێبەرو ڕێنشـــاندەرو یەکەم ســـەرۆک کۆمـــاری کوردســـتان، ڕێبەرێک کـــە «کەم ژیاو کـــەڵ ژیا». ئـــەو وەک ڕێبەرێکی ئەفســـانەیی بـــۆ کورد لـــە ســـەردەمێکدا بوو بە ڕێنیشـــاندەر کە تاوەکو ئێستاشـــی لەگەڵ بێت، لەســـەر ئەم ڕێگەیە کورد هەنگاو دەنێت، ئەوەی فەیلەســـووفە یۆنانییـــەکان لەبـــارەی دەوڵەت‌و ڕێبەریی خەڵک بە نووســـین باسیان کرد بوو و لە کتێبەکانیاندا وەک بیرۆکە هێنابوویان، پێشەوا بە کردەوە ئەو بیرۆکانەی لە ماوەی ڕێبەریی خۆیدا بە کردار جێبەجێی کرد. قازی محەممەد لە کردەوەدا نیشـــانی دا کـــە ڕێبەرێکە لە خزمـــەت خەڵک و نەتەوەدا، کەسێک نەبوو کە هەر بە وتاردان ڕێبەر بێت یان لـــە کردەوە خۆی بدزێتـــەوە لەوەی کە لەسەر شانیەتی. پێشەوا لە سەردەمێکدا ڕێبەریی کۆمەڵگـــەی کوردی گرتە دەســـت کە کۆمەڵگەی کوردەواری ڕێژەی خوێنـــدەواری ٥٪ زیاتر نەبوو. چینی ڕووناکبیر و خوێنـــدەوار زۆر کەم بوو. ئەو

باســـە ئی شەش دەیە پێش ئێســـتایە کە لە زۆربەی وڵاتانی جیهان پێشکەوتنێکی ئەوتۆ بەدی نەدەکرا، بەڵام پێشـــەوا وەک گوڵیک لە بیاباندا نیشـــانی دا کە کەسێکی دەگمەنە، ئەو بەڕاستی ڕێبەرێک بوو کە دەیتوانی بە ٦ زمان ئاخاوتن بکات کە ئەمە وای لێ کردبوو پێوەندییەکی دیپلۆماسیی گرینگی هەبێ و وەک ڕێبەرێکی سیاسییش لە دۆکۆمێنتەکانی وڵاتانی زلهێزی جیهان ناوی پێشەوا وەک کەسێکی بەناوبانگی ناوچەکە هاتووە.

پێشـــەوا قـــازی محەمەد ئەو کەســـە بوو کە نیشـــانیدا بەڕاســـتی ڕێبەرێکی گەلی و نەتەوە خۆشەویســـتە. پێشەوا کەســـێک بوو کە لە سەردەمی خۆیدا فەیلەسووفێکی زانا بـــوو، بەداخەوە نموونەی وەک ئەو تاوەکو ئیستاشـــی لەگەڵ بێت لەنێـــو کوردا دووبارە نەبووەتەوە.

پێشـــەوا ٦٧ ســـاڵ لەمەوپێش ئەوەی بەبیردا هات کە دەبێ کوردەکان یەکگرتوو بن و نەتەوەی کورد کیانی خۆی هەبێت و ئەوەشـــی بە کردەوە ســـەلماند کە هەم کوردەکان دەتوانن یەکگرتوو بن ، هەمیش دەتوانن وەک هەموو نەتەوەکانی دیکەی جیهان خاوەنی پێگە و وڵاتی خۆیان بن .

بیر و کەسایەتی پێشەوا

پێشـــەوا لە وتووێژێکی لەگەڵ هەواڵنێری «تاس» ئاوا باس لە گەشەکردنی کۆمەڵگا و هەروەها بەهێزبوونی پێگەی کورد دەکات لە حکوومەتی کوردســـتاندا و دەڵێ: «ئێمە وەک گەلێک یەکمان گرتەوە و بەهێزتر بووین و بە یەکجاری بۆ گەیشتن بە مافی خۆمان دەستمان بەخەبات کردوە و ئیستا ئێمە لەم بارەوە دەسکەوتی زۆرمان بەدەست هیناوە، ئەگەر لە رابردوودا نووســـین و ئاخافتن بە زمانی کوردی ریگای پی نەدەدرا، ئیســـتا ئێمە ڕۆژنامەی «کوردســـتان»مان هەیە. لە کوردســـتان دا نزیکەی سێ هەزار زارۆک بە زمانی

قازی محەمەد لە کردەوەدا نیشانی دا کە رێبەرێکە لە خزمەت خەڵک و نەتەوەدایە، کەسێک نەبوو کە هەر بە وتاردان رێبەر بێت یان لە کردەوە خۆی بدزێتەوە لەوەی کە لەسەر شانیەتی

خۆیان دەخوێنن، چەند رۆژ لەمەوبەر دەستووری بەزۆرەملیی خوێندنی سـەرەتایی بۆ هەمو کەس بەبێ پـارە، دراوە. قوتابیە هەژارەکان لە باری جلوبەرگ و کتێبەوە، هەروەها خواردنی بەیانیان لە قوتابخانەدا یارمەتی دەدرێـن. مەهاباد کۆمەڵـە (کەلکتیو)ی لی هەیە، ژنان بەشـداری تێدا دەکەن››. {١}

گەورەیی پێشەوا کاتێک دەردەکەوێ کە حازر بووە کە ئەو پوولەی کە وەک یارمەتـی مانگانە لە حکومـەت وەری گرتووە، هەر جارەی بیدات بە مەدرەسـەیەک بۆ ئەوەی بتوان باشـتر بە قوتابیەکان رابگەن. حاجی عەبدوڵڵای قازی لە کتێبی «وڵاتی من» ئاوا باسـی پێشەوا دەکات «لەنێو منداڵانی مەدرەسـەدا، ئی وا بوو زۆر فەقیر بوو و بەپیخواسـی دەچووە مەدرەسـەی و بـەرگ و پێڵاوی نەبوو. بۆیـە دەسـتوور درا کە تەواوی منداڵانی مەدرەسە لیباسی یەک فورم و یەک رەنگیان هەبێ. ئەو لیباسانە لە قەوارەی جۆراوجۆردا دروابوون و زەلام و چکۆڵە، درا بە هەموو کەس. دیارە عیددەیەک لـە دەوڵەمەندەکان گوتبوویان منداڵی ئێمە ئەوانەیان پێویست نییەو نایانهەوێ. پێشەوا قەبوولی نەکردبوو گوتبووی نابێ فەرق و جیاوازی هەبێ و دەبێ هەموو یەک فۆرم و یەک لیباس بن. پێشـەوا ئەو کات ١٠٠ تمەنی مانگانە یارمەتی لە دەوڵەتی کوردستان وەردەگرت. ئەویش تـەواوی ئەو پووڵـەی تەرخان کردبوو بۆ مەدرەسـەکان و هەر مانگەی دەدرا بە قوتابخانەیەک›› {٢}

پێشـەوا هەمیشـە خۆی بە خزمەتکار میللەتی خـۆی دەزانی و هەربۆیە لە زۆربەی وتوویـژ و نوتقەکانی دا ئەم لەخۆبردوویەیی پێشـەوا دیار دەکەوێ، لە نوتقێکدا کە لەرۆژنامەی «کوردستان»دا بڵاوبۆتـەوە ئاوا قسـان دەکات: ‹‹بۆخۆتان دەزانـن کە ئەمن بۆ وەرگرتنی حقووقی کورد شەو و رۆژ وچانم نەداوە و ئەو زەحمەتەش بـە فەخـر دەزانم. تا یەک رۆژم لە دنیا مابێ دەسـت لە فیداکاری هەڵناگرم و بە هەموو کەسێکی دەسەلمێنم کە کورد شایانی ژیانە‹‹. {٣}

هونەری سـەرۆکایەتیی جەنابی پێشـەواش زۆرتر لەوەدا ڕەنگی دابـۆوە کـە هەڵـس و کەوتەکانی هەڵگـری پەیامی شارسـتانی نەتەوەکەی بوون. دەسـەڵاتی سـەرۆک کۆمار نـەک بۆ تێرکردنی پێویسـتییەکانی ئـەو پێک نەهاتبـوو، بەڵکـوو لە زۆر بـوارەوە بەرژەوەندی خۆی و بنەماڵەکەشی خستە دوای بەرژەوەندی گشتی نەتەوەکەی. جیا لەوە کە بیری نیشـتمانپەروەریی سـەرۆک کۆمار هاندەری ئەو بوو تا لە خزمەت بەرژەوەندی نەتەوەکەیدا هەنگاو بنـێ، بە هۆی ئەوە کە پێشـتر دادوەرێکی لێهاتـوو و کارامە بوو، توانیبووی لە سـەر ڕەچاوکردن و پاراستنی مافی تاک لە کۆمەڵگادا کاریگەری بێ وێنەی هەبێ. زۆرینەی نوتقەکانی جەنابی پێشەواش کە لەو سەردەمدا تۆمار کران، سەلمێنەری ئەوەن کە گوتاری ئەو لە سەر بنەمای ماف و دادپەروەری و ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی گشتی سـاغ ببۆوە. زۆر کەس لە مێژوودا بە مێدالیا و تاج و نیشانی سەیر و سـەمەرە هەوڵی ئەوەیاندا خۆیان لـە بەر چاوی کۆمەڵگادا زەق و بەرچاو و جوان نیشـان بدەن بەڵام خۆشەویسـتی و ڕێزێک کە ئەمڕۆکە لە لایەن نەتەوەی کوردەوە لە جەنابی پێشەوا دەنوێنرێت، تەنیا لە بەر دادپەروەری و خۆقوربانیکردنی ئەوە. بە کورتی دەکرێ بگوترێ کە سـەرۆکی کۆماری کوردسـتان لەو سـەردەمدا وێنەی ئیرادەی نەتەوەکەی دەنەخشـاند و ئێسـتاش لە خۆشەویستترین سەرکردەکانی نەتەوەکەی دێتە ئەژماردن. {٤}

پەراوێزەکان:

١. وتووێژی هەواڵنێری ئاژانسی دەنگوباسی تاس لەگەڵ پێشەوا. بروانە کتێبی رووداوەکانی رۆژهەڵاتی کوردسـتان لە بەڵگەنامەی سـۆڤیەتدا. بەڕێز ئەفراسیاو هەورامی لاپەری ٤١.

٠٢ ولاتی من ، بیرەوەرییەکانی حاجی عەبدوڵڵای قازی لە ئامادە کردنی کاک قاسمی قازی لاپەری ٧٠.

٣. نوتقی پێشەوا. رۆژنامەی کوردستان ژمارە ٧٢ ٨ی گەلاوێژی ١٣٢٥.

٤. سەرۆک کۆماری کوردستان، سۆران کەرباسیان، ماڵپەری Kurd.no

٥. وتاری ژیان و روانگەی پێشەوا، ئەیوب ئەیوبزادە

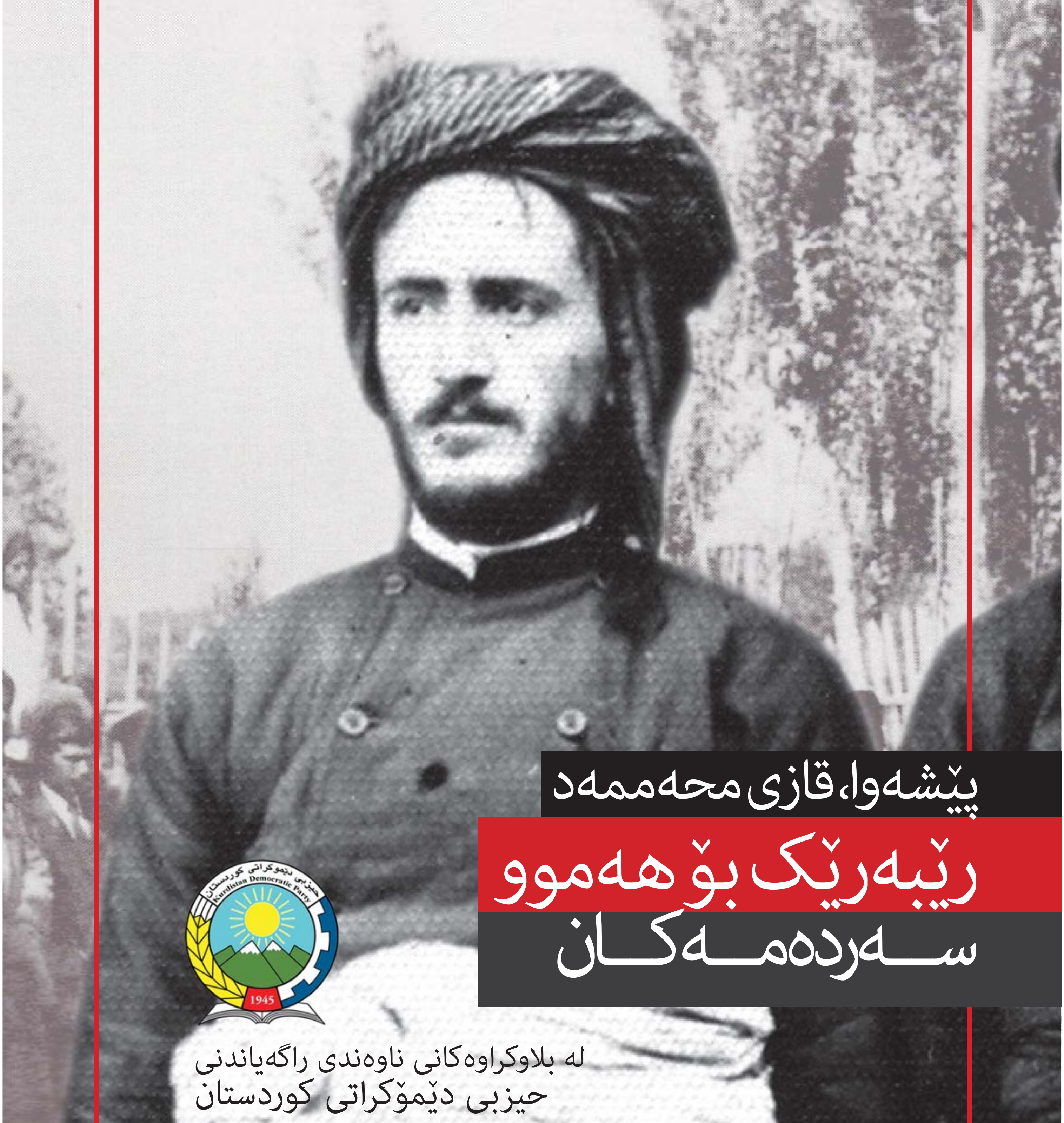

پێشەوا، قازی محەممەد

ڕێبەرێک بۆ هەموو سەردەمەکان

له بلاوكراوه‌كانی ناوه‌ندی راگه‌یاندنی
حیزبی دێموكراتی كوردستان

پێشەوا، تایبەتنامەی لەدایکبوونی پیشەوا قازی محەممەد ◆ ١١ی بانەمەڕی ١٣٩٢ - ١ی مای ٢٠١٣

لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی راگەیاندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان ◆ ئامادەکردن و دیزاین: ئاگری باڵەکی

◆ www.kurdistanukurd.com - www.kurdch.tv - www.kdpmedia.org

◆ www.facebook.com/kdp1945 - www.twitter.com/kdp1945